

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2023/01/forraskozlesek-tortenelemtanitasunk-kozelmultjabol-iv-13-03-05/>

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.

Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc

Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

A történelemtanításunk rendszerváltozását jelentették az 1988 és 1992 közötti Békásmegyeren rendezett Országos Történelemtanári Konferenciák, melyek fő szervezője és vezetője a Történettudományi Intézet akkori igazgatója, Glatz Ferenc volt. Jelen dokumentum négy szerzője, Engel Pál, Szakály Ferenc, Kosáry Domokos és Glatz Ferenc 1989-ben azt vállalta, hogy az európai és a magyar történelem áttekintését elkészíti, és belefoglalja mindazokat az ismereteket, amelyek egy középiskolai végzettségű magyar állampolgár számára kívánatosak. Ebből a tervből született a *Magyarok Európában* c. könyvsorozat.¹ 1992-ben elkészített a négy szerző – szintén korábbi vállalásuk alapján – egy vázlatot, segédanyagot,² melyben azokat a fogalmakat, tényeket, alapvető összefüggéseket tömörítették egy füzetbe, amelyet „Vezérfonal”-ként a tanárkollégák a tanítás során felhasználhatnak, s amelyet a történelemből érettségizők, felvételizők eredménnyel forgathatnak. Az 1992. évi V. Országos Történelemtanári Konferencia résztvevői közül többen megtették észrevételeiket az anyaggal kapcsolatban, amelyeket az újabb szövegváltozat kialakításakor a szerzők figyelembe vettek, de korábbi szövegen lényegi változásokat nem eszközöltek. Ezt az 1993-ban megjelent módosított anyagot tárjuk ismét a tanárkollégák elé,³ hiszen a megjelenés óta emberöltőnyi idő telt el és nyomtatásban nehezen hozzáférhető, pedig nagyon hasznos és tanulságos lehet ma is. Ebben a közlésünkben Glatz Ferenc – már a megjelenésekor is rendhagyónak tűnő – tananyagjavaslatait adjuk közre, 1867-től.

Glatz Ferenc

Legújabb kor. Az új világrend kialakulása

(Részletes vázlat a politika, a társadalom, a technika történetéhez)

Előrebocsájtott megjegyzések

Az európai kontinens emelkedésének csúcsára érkezett

Az emelkedés tényezői:

a) *A vasmegmunkálás differenciált módja*, az ehhez kapcsolódó termelés-szervezési keretek kialakulása (üzemszerűség). Ipari forradalom.

A termelés és a fogyasztó közötti állandó kapcsolat spontán *piaci mechanizmusainak* (pénzgazdálkodás, kereskedelem) differenciált kialakulása.

b) *A megfelelő termelést segítő területszervezési–igazgatási intézmények* kialakítása és tökéletesítése (falu – város – állam). Az azonos nyelven igazgatott területi egység, a *nemzetállam* szervezet.

c) A közösségszervezésben az emberi érintkezés magas színvonala és tömegesedése. A *tömeges írásbeliség* az ismeret–hagyományozódás és –csere lehetőségét adja. Szakszerűség. Olyan közösségszervezési keretek, amelyek lehetővé teszik az egyén intellektuális képességeinek kibontakozását egy életperiódus alatt.

d) *Az egyén önmegvalósulásának (identifikációjának) szabadsága.* Ez jelenti részben a zsidó–görög–római eszmények kontinentális szinten *magatartásnormatívák* emelését (erkölcs), jelenti másrészt az *egyéni gazdálkodás* (haszon) lehetőségének megadását, és mint *közösségi cél* (használás) elismerését.

Ezen tényezők egyidőbeli jelentkezése egyetlen más kultúránál nem mutatható ki. (Ez azt jelenti: nincs a történelemben egy végső mozgató.)

Az európai kontinens földrajzi és politikai tagolása

Európa az etnikai-szokásrendi sokszínűség kontinense. Egységesítő tényezői: a hasonló *tulajdon- és ezzel társadalmi rend,* a hasonló *területszervezési elvek* (nemzetállami tagoltság) és a *világnézeti azonosság* (kereszténység). Az alaptényezőkben egység felé a 19–20. századi *ipari forradalom* és ennek következtében kialakuló *közösség- és területszervezési elvek* hajtják. (A 20. század végén az „egységes Európa” víziója.

A folyamat mindenkori sokszínűségének *leírására* kialakított fogalomrendszer a társadalomtudományokban: Nyugat-, Kelet-Európa, Közép- (Közép-Kelet) Európa, mediterránium, skandináviium stb. mind használhatók. (Veszély: közismert, hogy a földrajzi megnevezések állandóak, de a politikai–társadalmi formák változóak. Ugyanazon földrajzi terület – így pl. Magyarország – különböző idős szakaszokban, különböző szempontokból vizsgálva más-más terminológiai egység alá sorolható.) De ezek a tudományos leírás kategóriái.

Szerintük: Magyarország elhelyezkedése a 19–20. században az európai kulturális fejlődésben: a „*történelmi ozmózis*” területe (Lengyelországgal, Csehországgal, Szlovákiával együtt), a nyugati és keleti keresztény kultúrák, valamint a térségbe benyomuló más közösségszerveződési elvek (muzulmán stb.) keveredése.

Az európai helyi fejlődések leírására ajánljuk: a „párducbőr”, a „folt-jelenség”, az európai kontinens „foltszerű” fejlődésének fogalmát. Úgy látjuk: bizonyos, egymástól földrajzilag távol eső mikrokörnyezetek nagyobb hasonlóságot mutatnak egymással, mint a velük földrajzilag határos területek. (Pl. az európai városok esete.) Ez a foltszerű fejlődés az egész európai kontinens egyik legjellemzőbb sajátossága. Az államterületen belüli egyenlősítés az állami–nemzeti bürokrácia folytonos törekvése: a spontán gazdasági–emberi tényezők viszont a „foltok” környezetünkben való kiemelkedése irányába hatnak. (Párizs életmódja jobban hasonlít Budapestére a századfordulón, mint a középfrancia

falvakéra.) Ez távoli kihatásában az agrár–ipari, népis–urbánus ellentét alapja az értelmiségben...

A különböző területi–szervezeti egységek összehasonlítása csak akkor bír értelemmel, ha ezt nem presztízsadónak tekintjük. Mindegyik területen élő népek kultúrája egyformán értékképző. *Értelmezni* csak összehasonlításban, *értékelni* csak önmagukban lehet.

Európa, az Egyesült Államok, Ausztrália mint kulturális és társadalomszervezeti egység

A fentebb leírt társadalom– és kultúrateremtő tényezők egybeesésének kezdetén rajzoltak ki Európából az ausztráliai és amerikai kontinens újkori kultúráját megszervező európai etnikumok. Mivel az ottani őslakosokat gyakorlatilag kiirtották, illetve magukhoz asszimilálták, ezzel meg is semmisítették azok évezredes társadalmi–gazdasági és közösség szerveződési hagyományait, szokásrendjét. Az ezeken a földrészeken kialakult és a 19–20. századra rögzült államrendszerek egyértelmű azonosságot mutatnak az európai államrendszerekkel. Azokkal szoros kölcsönhatásban, a kezdeti időszakban *az európaítól kölcsönzött intézményekkel* valósult meg. Ugyanígy az európaival egységben alakult a társadalom *szokás- és gondolkodásvilága*. A kereszténység, illetve az ezzel azonos gyökerű zsidó vallás e szokásrendek elsőszámú abroncsai. A 19–20. században e kontinenseken kialakuló ateizmus is őrzi természetesen – immár az abroncsok nélkül – ezen szokásrendek, viselkedési normatívák azonosságát.

Ugyanígy kezeljük az eurázsiai kontinens északkeleti felét, Szibériát. Szibéria benépesítése a 19–20. században egyféle sajátos kiáramlása a korábban Európára korlátozódó társadalomszerkezetnek. Annak ellenére, hogy teljes gazdasági és termelési birtokbavétele a Szovjetunió fennállásának időszakára esik, amely időszakban az európai értékrendek felkarolása nem volt párt- és kormányprogram, lényegében a keleti kereszténység és a munkásmozgalom révén is közvetített (nyugati) életviteli normatívák határozzák meg az ottani friss társadalmak életkereteit.

I. Európa emelkedése és első háborúja (1867–1918)

1. Nyugat-Európa a 19. század közepén (Az ipari forradalom modellje)

Az ipari forradalom szakaszai és területi előrehaladása Európában: *Első szakasza*: 18. század vége: Anglia; 19. század első harmada: Franciaország, Belgium, Hollandia, Svájc. *Második szakasza*: 1850–1880-as évek: Németország, Osztrák–Magyar Monarchia, részben Oroszország.

a) Az ipari forradalom és az új termelési-települési keretek

A vasmegmunkálás technikája, a gépi lehetőség: a termelési (szerszámok) és köznapi használati cikkek tömeges előállítás. *A tömeges termelés igénye: gyári termelésszervezet* kialakítása (szervezett, fegyelmezett munkarend). Munkaerő-koncentráció.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

A gőzerő a gépmeghajtásban.

Az energiatermelés, a fűtőanyag (iparban, lakásban egyaránt) megváltozása: fa helyett szén, majd koksüzemek. A bányászat forradalmasodása.

A vasút mint a közlekedés, a szabad munkaerővándorlás feltétele. Egyelőre az államhatáron belül. (Épp ezért: állami beruházások.) A vasút mint az áruszállítás, az ipari termelésben a nagy tömegű nyersanyag szolgáltatásának eszköze. A vasút a tömeges árucikk-csere, a kereskedelem feltétele. A gőzmozdony.

A *településformák*: a városi fejlődés kibontakozása. Feltétele: a szabad munkavállaló, az emberi kötöttségek feloldása (jobbágyfelszabadítások). A város mint az ipari termelés központja és mint tömeges település: a lakosság ellátásának megszervezése. A város: ipari, kereskedelmi és adminisztratív központ. A lakosság élelmiszer-ellátásának feltétele: a mezőgazdaság forradalma.

A *mezőgazdaság*. A korszak egészében a *bányászatból* és *mezőgazdaságból* élő lakosság szerepe óriási. A mezőgazdaságban a piacra termelő kisbirtok és nagyüzem megerősödése. A termelés szakosodása és szerkezetváltás: a gabona mellé a burgonya, majd az állattenyésztés, ehhez a kapásos növények (kukorica), majd a cukorrépa termelés fejlődése.

A termelési eljárások változása: a vetésforgó, majd a század végén a rendszeres szerves, majd műtrágyázás.

b) Az ipari forradalom antropológiai igénye

Demográfiai forradalom. Az életkor hosszabbodása. A halálozás visszaesése. A városban a higiénia, az orvosi ellátás javítása. A városi életkörülmények változása: beszerzés, ellátás, ruházkodás.

Az ipari forradalom és a szakszerűség. A gépi szervezett termelés munkaerőigénye: a képzettség. A szakmai ismeretek elsajátításához emberi kommunikáció fejlődése: differenciált beszéd- és érintkezési kultúra, írni-olvasni tudás. – Az állam kötelezettséget vállal az általános iskoláztatásra. Az alapismeretek (írás-olvasás, számolás) az új állampolgári élet alapfeltételei. – Az európai polgári erkölcs alapja: a görög–római embereszmény. Az eszménykép közvetítője az iskolarendszer: történelem, irodalom, földrajz és szépirodalom. A humán tudományok emelkedése.

c) Az ipari forradalom és a társadalom új osztályai

c/1. A polgár hagyományos típusa: a *vállalkozó*.

c/2. A *munkásosztály*: a gyári munkás, az ipari bérmunkás. Az üzem mint a közösség-szervezés új formája. A szociális azonosságtudat kialakulása mint új azonosságtudat-forma.

c/3. Tisztviselő középosztály: állami adminisztráció, új termelésszervező keretek működtetője. Állami és magántisztviselő. (Képzettségből élő polgár.)

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

A politikai és a társadalmi vezető szerep a nemesség kezéből átmegy a felemelkedett polgári rétegek kezébe. Az évezredes európai vezető réteg, a nemesség felszívódása a polgári társadalomba.

d) Az ipari forradalom és a területszervezés új lehetősége: a nemzetállam

Az államterület átfogása a közlekedés, a posta, az adminisztráció révén. Az akta, az írásbeliség tömeges formája. Feltétel: a nyelvi megértés.

Az azonos nyelv a termelés és a tömegérintkezés feltétele. Az állami adminisztráció törekvése: az állam területén az egy közös nyelv irodalmi szintű terjesztése. Az ügyintézés egynyelvűsége, a közlekedés, műszaki irányítás egynyelvűsége. „Egy állam – egy nemzet” elvének belátható ésszerűsége.

Az állam szervezésének alapja a 19. század közepén a liberalizmus: a polgár egyenlősége. Közösségbe tartozás alapja: állampolgári tudat. Az állam a törvények betartásának szavatalója. A gazdaság, a világnézet (vallás) – magánügy.

Parlamenti és helyi önkormányzati képviselőt választhat és őt is megválaszthatják. (A választójog feltételei.) Az európai politikai intézmények története: a közösségről döntő intézmények meghatározásába a társadalom mind szélesebb köreinek bevonása. Először cenzuson alapuló, majd általános választójog. – Állam és egyház szétválasztása. – Parlamentarizmus: politikai klubszerű választási pártok. Európában a kétpártrendszer kialakulása: konzervatívok és liberálisok. – Rendszeres választások.

Európai államformák: alkotmányos monarchia (Nagy-Britannia, Németország, Osztrák–Magyar Monarchia; kivéve Franciaországot), köztársaság: Svájc.

A polgári állam működése. Szabad és adófizető polgár. Az állam bevételei, kiadásai. Változások a feudális államháztartáshoz képest. A költségvetéséből az állam fedezi a közkiadásokat: hadsereg, igazgatás, pénzrendszer, oktatás, majd egészségügy.

Az állami oktatás és az európai alapismeret-együttes normatívái. Az ingyenes népoktatás, a munkaerő képzettségének biztosítása.

e) A polgári társadalom privát intézményei

Klubok, egyletek. Gazdasági és kulturális érdekközösségek társulatai. Szabad szervezkedés.

A gazdaság új intézményei. Pénzgazdálkodás térhódítása. A piacgazdaság alapintézményei: pénzügyintézetek (bank és bankszerű intézmények); érték- és árutőzsde (a piaci érték állandó mércéje, a tulajdoncsere, a forgalom biztosítója).

A polgári kultúra, a nyilvánosságteremtő kultúra. Intézmények: színház, hangverseny, kiállítások. A nagy városépítkezések építészeti megoldásai, stílusirányzatok. A polgári kor előadóművészei, festői. Új műfajok a zenében: opera, nagyzenekari művek, hangszeres versenyművek. – Olvasáskultúra, könyvkiadók, a polgári fogyasztóközönség és az irodalmi műfajok: regény, novella klasszikusai. – Az információrobbanás első üteme: a polgári sajtó.

2. A nemzetállamok európai rendszerének kialakulása

Az *olasz egység*: az iparosodott „észak” kiszakadása a Habsburg Monarchiából. A pápai állam (IX. Pius) és Olaszország.

A *német egység* alternatívái 1848-tól. Poroszország gyors megerősödése: centralizált, modern állami bürokrácia; a porosz utas mezőgazdaság a korszerű mezőgazdasági nagyüzem; a nyugat-porosz területek ipari fejlődése, a hadiipar; általános védkötelezettség, professzionális hadsereg, általános választójog, a „porosz oktatási rendszer”.

1866: Königrätz, a modern centralizált állam győzelme a Habsburgok felett.

1870: győzelem Franciaország felett.

1871: A (második) német császárság. A második császárság államrendszeri dilemmája: centralizált állam, vagy az eddig önálló fejedelemségek különállásának meghagyása. A porosz hagyomány: a francia mintájú centralizált állam. Bismarck: a konzervatív liberális politika. Reformok felülről; szociális reform és iskolarendszer.

Franciaország: Párizsi Kommün, a (harmadik) köztársaság; általános választójog; a többpártrendszer „francia” változata: állandó kormányválság, mögötte működő állami adminisztráció.

Anglia: a birodalom fénykora: Viktória, általános választójog.

Az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötté.

Előtörténet: a Habsburgok törekvése 1850–1866 között a birodalom modernizálására a centralizáció jegyében: jobbágyfelszabadítás, földrendezés, új telekkönyvi rendszer, folyószabályozás; polgári egyenes adó, pénzügyigazgatás modernizálása, birodalmi szintű iskolareform; gőzmalom építkezések, egységes postaszabályozás, állami monopóliumok bevezetése, polgári ügyvédi rendtartás, vasútépítés, mértékegység reform, áru- és értéktőzsdék; vasútépítés; polgári rendőri szervezet.

A Lajtán túli birodalmi tanács (parlamentnek felelős) kormányzás Ausztriában.

A Habsburg birodalmi centralizmus és a birodalom nemzetei (csehek, magyarok stb.).

A Habsburg vereség Königrätznél; a Habsburg-ház hagyományai: gyengül a német területen, engedmény a magyaroknak. A kiegyezés előkészítése és a Monarchia népei. A dualista monarchia: alkotmányos királyság.

Az Osztrák–Magyar Monarchia mint az *európai nemzetállami fejlődés „ellenpéldája”*. Ezért a kortárs szemével: korszerűtlen. területe, tartományai. Etnikumok és felekezetek az Osztrák–Magyar Monarchiában. (Az 1867. évi decemberi alkotmány.) A dualista monarchia ausztriai felének működése: igazgatás, parlament. A két központ: Bécs–Budapest. – A császár, az udvar. – A közös külügy, hadügy és pénzügy, mint többnemzetű és többközpontú államok szervezeti modellje. – A Monarchia, mint gazdasági–termelés-szerkezeti egység. (Vám, pénznem, munkavállalás.) – Az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Császárság: állami és privát gazdasági kapcsolatok a mindennapok szintjén.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

A Balkán nemzeti államai. A Török Birodalom belső szerkezete, alkalmatlansága az új termelés–technikai eljárások adaptációjára. – A balkáni területek elzárva az ipari forradalom első szakaszának technikai–társadalmi vívmányaitól. – A török uralom jellegzetessége: az etnikai, vallási sokszínűséget engedi. Európa térvesztésének és nyomában az új nemzetállamok kialakulásának állomásai: 1859: Moldvából és Havasalföldből Románia, 1867: Szerbia, 1878: Bulgária (Bosznia-Hercegovina az Osztrák–Magyar Monarchiához). – Nagyhatalmi érdekszféra: Oroszország, a pravoszláv jegyében a balkáni szlávok önállóságának támogatója. Anglia az európai egyensúly őrzője.

A nemzetállamok kulturális alapanyagának rögzítője a humán értelmiség. A nemzeti–állami összetartozás-tudat ragacsanyaga az azonos nyelv, az azonos történelem, hagyományrendszer. A kor tudományai: a történelem, irodalom, nyelv.

3. Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia rendszerében

A kiegyezéssel törvény. A közjogi kérdés. Magyarország és a közös ügyek: a közös és magyar intézmények. A horvát kiegyezés.

Az államterület és kiegészülése: 1526–1867. A keleti (Erdély) és a déli peremterület önálló szerveződése. Az államterületen élő népek etnikai és vallási megoszlása. A területi igazgatás egységei, rendszere. A volt autonómiák (szász, jász-kun stb.) végleges eltűnése a polgári államigazgatáson belül.

Az államszervezés elve: nyugati liberalizmus. Egy államnemzet; egyénileg: etnikai, felekezeti szabadság. A nemzetiségi törvény (1868), európai összehasonlításban.

A politikai berendezkedés: parlament, Tisza Kálmán és a kétpárti rendszer kialakulása. Pártviszonyok 1867–1890. Választójog, mint szociális és nemzetiségi probléma.

Az állam részt vesz a gazdaságszervezésben. Az ipari forradalom második szakaszának közép-európai jellegzetessége. Gyors eredmények: posta, állami vasútrendszer, víz-, erdőtörvény, földvédelem, egészségügy.

Gazdaság. Magyarország a Monarchia munkaszervezetében.

Mezőgazdaság. A jobbágyrendszerből a piacgazdaságba: tagosítások, a polgárosuló paraszti üzem kezdetei. A nagybirtok érinthetetlen: a hitbizomány.

A magyar bankrendszer, iparszerkezet kialakulása. Alapítási láz. Az 1873. évi válság.

Budapest szerepe.

Az állami oktatáspolitikai: népiskola (1868), majd középiskola (1883). Munkaerő a polgári gazdaság és az adminisztráció számára.

Migráció a Kárpát-medencében: a polgári munkaerőpiac igényei.

Szabad munkavállalás. A Monarchia előnyei a piacgazdaság kialakulásában. Bevándorlók Magyarországra: iparos, műszaki tisztviselő, vállalkozó. Asszimiláció: igény a magyarsághoz

asszimilálódni; a valóság: az asszimiláció kölcsönös egymáshoz igazodás. Új nemzet születik.

4. Az ipari forradalom második szakasza, az európai polgári értékek rögzülése

A termelés főbb jellemzői: a technikába benyomul a tudomány. (A természettudományok: fizika, kémia.) Az új anyag: az acél (a sínek és gépek építése). Európában: meghajtásban a gőz (a gőzmozdony mellett a gőzhajó a távolsági hajóutaknál), világításban a gáz és elektromosság. Vasút – személyközlekedés szerepe az állam területi igazgatási megszervezésében. Az automata gép megjelenése (első: sorozatvető géppuska). Fegyverkultúra: ágyúk, hátultöltő vontacsövű lőfegyver. Termelésszervezés: nagyüzem. Bürokrácia: írógép. Öltözködéskultúra: varrógép.

A szabad versenyek kapitalizmus világpiacának első válsága: 1873, túltermelés. Válasz: a) szervezett kapitalizmus, b) az állam fokozott részvétele.

a) *Szervezett gazdaság:* a kartell, a szindikátus, a tröszt.

A fináncőtke. A banktőke látja a beruházás eredményét, ha maga is részese, részvényese a termelésnek. Lehetővé válnak így a nagy beruházások, a „kockázat” mérséklése.

b) *Az állam a gazdaságban* mint befektető: a felzárkózni kívánó területeken (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia, Oroszország) az *államterületet szervező ipari ágazatokban:* vasút, közlekedés, folyamszabályozás.

Az állam mint a területén működő tőke védője: *protekciónizmus*.

Az európai nemzetállam már nemcsak területszervező, igazgató, de nemzetgazdasági-védelmi funkciókat is ellát. *A nemzetállam segítője az államon belüli iparágak fejlődésének, ugyanakkor akadályozója a kontinens szintű munkamegosztás alakulásának.*

A nemzetközi *szabad verseny korlátozása* (állami védővámok: először Németország, 1878). Vámháborúk (Anglia, Belgium, Hollandia nem él ezzel).

c) *A liberális államszervezési elvek válsága.* Gyártörvények, a munkaerő védelme. (Biztosítás, nyugdíj, munkaidő szabályozása, kereskedelmi törvények.) Az európai államszervezet kiterjesztése a polgári magánszférára.

A nagy termelt készleteknek szabad versenyek lehetősége: az *Európán kívüli területeken*. A századvég nagy európai *államai:* Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország, Oroszország.

A nagy találmányok kora: elektromosság, távíró, telefon, robbanómotor, repülés, atommodell. Az állam részvétele a tudományos-technikai forradalomban: a német tudománypolitikai modell.

Az élelemtermelés gépesítése, vetésforgó és trágyázás: a műtrágyázás kezdetei.

Európa egyes területeinek *demográfiai fejlődése*.

5. Magyarország a 19. század végén

Az államterület gazdasági megszervezése: a vasútrendszer központjai és céljai. Az állam „peremterületeinek”, városainak és társadalmának önálló szerveződése. „Regionalizmus” kialakulása. A nemzetiségi középosztályok felnövekedése. A vasúti szárnyvonalak kiépítése.

Ásványi anyagok, erőforrások: bányászat, fatermelés.

A „második honfoglalás”: tájtalakítás, víziutak. Földjavítás, a vízfelület csökkenése. A szántóföld aránya, a gabonatermelés. „Kukorica övezet”. Gyümölcssteleptés.

A *mezőgazdaság* reformja. Az ország ipari–mezőgazdasági körzetei. Nagybirtok mellett az árutermelő kis- és középparaszt. A birtokos paraszt megjelenése a közéletben: helyi társadalomban, egyleti–gazdasági szervezkedés.

Úthálózat. A peremvidék városközpontjainak kiemelkedése. Szerepük a polgári életvitel és kultúra terjesztésében, szervezésében. A peremvidék fejlődése. (Többségében nem magyar etnikumú vidék.) A *nemzetiségi társadalmak* „teljes társadalommá” fejlődnek, saját nemzeti középosztály alakul.

Az új osztályok. *Az államigazgatás és a hivatalnok középosztály.*

A *helyi társadalom:* a tanító, a pap, a mérnök, a hivatalnok, az orvos. Az állam szolgálatában: a dzsentri és a feltörekvő értelmiségi középosztály. Részben állami, részben magánszférában foglalkoztatott középosztály. Egyéni politikai ambíciók az állami adminisztráció segítségével.

A gyáripar, a *finánctőke.*

A gyáripar „terméke”: *modern munkásosztály.* A munkásság települési elhelyezkedése. A bérmunkás önálló érdekképviseletei. Önálló politikai ambíciói: munkáspárt. Új típus: első tömegpárt.

A *mindennapi élet polgárosodása.* Kereskedelmi–ellátási szervezet. A háztartás átalakulása: füst nélküli parasztkonyha, a kemence, a család elhelyezkedése. A városi konyha, a „sparherd”. Vízvezeték, ivóvízellátás, csatornázás kezdetei. Alföld: artézi víz. A köves padló, a parketta. Mosáskultúra-váltás. A táplálkozás rendszere és a társadalmi tagozódás.

Az elitkultúra nyilvános fórumai: a színházak, vidéki városi színházak kiépülése. A polgári hangversenyélet, Zeneakadémia. – A közönség: a kispolgár, az elitkultúra eltartója. Mecénások. – A nép kultúra, majd a századelőn megindul ennek beemelése az elitkultúrába.

A *magyar falu:* településszerkezet, lakóépületek. A paraszti öltözködés (gatya és ing helyett) fekete zakó, a nyakkendő nélküli fehér ing stb. A társadalmi rétegződés jobban a tulajdonban, kevésbé az életmódban.

A *közegészségügy:* az utolsó járványok.

Egyházszervezet. Egyházak, viszonyuk az államhoz. Egyházmegyei szervezet és a modern polgári közigazgatás. Vallás és etnikum kapcsolata és területi megoszlása. Laicizálódó

társadalom: a köznapi életben a pap volt funkciója megoszlik az új értelmiségek között. A polgári házasság mint társadalmi, politikai és etnikai (asszimiláció) kérdése.

Az egyház és a szociális kérdés. Konzervatív egyház, reform szellemű papok. Az egyház a mindennapi élet szervező ereje. A „keresztény társadalom” és az izraelita felekezet.

A Millennium, a „Magyar Birodalom” eszméje.

6. Az európai kultúra expanziója, az újabb gyarmatosítás

Újítások a technikában és termelés-szervezésben: erősödik a gazdasági-kereskedelmi és katonai rádiusz. A fegyverek, a távolsági kereskedelem, a gőzhajózás, a posta szerepe. A világpia, mint realitás. (1870–1914: európai népek kivándorlása Amerikába, illetve az „új” földrészekre. Becsült szám: 30–40 millió fő.)

Világpia és érdekszféra-politika.

Az állam hatalmi szervezetével (hadsereg) támogatja az állam területén működő tőke érdekeit az Európán kívüli civilizációban. Állam és gazdaság (nemzetgazdaság) összefonódásának új típusa. Az extraprofit: olcsó munkaerő. Katona támaszpont, „nemzeti-állami” érdek.

„Civilizációs szándékok”: térítés, egészségügyi segítség. Az európai keresztény eszmék exportálása. A különböző vallások és magatartásformák ütközése. Az európai „fehér ember”, mint a gyarmati civilizációk szervezője. Az európai hivatalnok-középosztály sajátos típusa.

Anglia, Franciaország mellett Németország és Oroszország, Japán harca az új területekért.

1971 után az európai hatalmak közötti ellentétek alapja: érdekellentétek az Európán kívüli térségben.

Az Európán kívüli civilizációk a századvégen. A civilizációk önszerveződése. Európa értékmérője e kultúrákról: saját nemzetállami rendszere, a keresztény-zsidó életerkölcsei normák, a közösségen belüli anyagi –presztízs értékrendje. A nyugat-európai és a helyi civilizációk találkozása: gazdasági, katonai érdekek és „civilizatórikus szándékok”. (Nagy világvallások a kereszténység mellett.)

Megnyílik Japán és Kína az európai kultúra előtt. Japán: egyén és közösség a japán munkaszervezetben. 1868-tól: a modernizálódási program: európai hatalmak megkapják a kereskedelem jogát. A nyugat-európai technikai felfedezések másolása, az európai módszerek adaptálása. Japán katonai nagyhatalom. A századelőn Japán katonai (gazdasági) terjeszkedése: Korea, Kína.

Kína: a Mandzsu-dinasztia. A 19. század első felében Anglia, Franciaország, majd Japán behatolása. Megmerevedett társadalmi hierarchia. Kína nem adaptálja az európai civilizációt, társadalomigazgatási formákat. 1899: az Egyesült Államok követeli Kínára kiterjeszteni a nyitott kapuk elvét. 1912: belső forradalom: Kínai Köztársaság.

Afrika. Észak-Afrika: Franciaország – algíri háború (1830). 1879: polgári igazgatás. Dél-Afrika: hollandok (búrok) után angolok. Az ősi civilizációk utolsó területeinek meghódítása.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

Felfedezések, néprajzi, történeti kutatások és gazdasági kihasználás. Európai hatalmi övezetek szerinti és európai mintájú „nemzetállami” egységek kialakítása. Belsőszülött hagyományos társadalom és európai területszervezési elvek. 1879: a zulus veresége. Anglia, Franciaország, Belgium mellett Olaszország és Németország megjelenése. Angol-búr háború.

Közel-Kelet. Az arab civilizáció. Az arab törzsi állami szervezetek: nomadizáló földművelés és közvetítő kereskedelem. Egyház-államigazgatási közösségek. Anglia, Németország, Oroszország hatalmi törekvései. Perzsia három övezetre bontása (1907).

Közép-Ázsia. Oroszok előretörése, Kína fokozatos visszaszorulása. *India*, a britek birodalomépítési modellje.

Közép-Amerika: spanyol-amerikai háború, Spanyolország kiverése, Panama-csatorna.

Dél-Amerika: önálló államok keletkezése. Belsőszülött és spanyol kultúrájú társadalmak, civilizációk.

Oroszország: a cári birodalom a jobbágyfelszabadítás után. A pravoszlávia és az állam összefonódása. Oroszország és a nyugati határain elhelyezkedő szláv népek. A nem alkotmányos monarchia. Reformtervek a birodalom korszerűsítésére. Szibéria: büntetőtábor mellett gazdasági-politikai terjeszkedés. Imperialista törekvések: terjeszkedés a Csendes-óceánig (1860: Vlagyivosztok), majd Közép-Ázsiában Kína rovására; japán-orosz érdekütközés a Keleten; vereség, 1905–1906: felkeléssorozat.

Egyesült Államok: az Egyesült Államok területi egységének kialakulása. Észak–Dél gazdasági és munkaszervezetbeli ellentétei. (Ipar–mezőgazdaság; farmer–ültetvény; bérmunka–rabszolgamunka; liberális–konzervatív politikai elvek.) Észak győzelme (1865).

Az amerikai szabad versenykapitalizmus: a „nagy tér” lehetőségei a gazdaságban, természeti adottságok. Szabad beruházás, tőke, tőkeáramlás.

A liberális elvek érvényesülése: az állam távol marad a gazdaságtól, a magánszférától. A közösség-szervezés liberális, egyénközpontú elve. Az amerikai protestantizmus. Az Egyesült Államok emelkedése a századfordulón. Szemben az európai kontinens nemzetállami protekcionizmusával.

A nagy európai bevándorlások. Az Egyesült Államok a népek kohója: a liberalizmus megújulása.

Az Egyesült Államok államszervezete: kétpárti váltógazdaság (választási párt), elnöki rendszer. Decentralizált közigazgatás és bíróság. Az „államok” és a „szövetség” érdekei.

A századfordulón az Egyesült Államok a világ első technikai és gazdasági hatalma. Európa nem tudatosítja.

A tudományos–technikai forradalom: elektromosság, vasút stb. A termelő (privát) üzemek a tudományalapítók.

7. Magyarország a 20. század elején

A magyar gazdaság európai összehasonlításban. Export- és importtermékek. Érdekkellentétek és érdekezések a Monarchia különböző területei között. Hazai pénzügy.

Társadalmi feszültségek: városi szegénység, a budapesti kül- és belváros ellentétei. A liberális gazdaság és politika kritikája: szociális oldalról: munkásmozgalom és keresztényszocializmus. A tisztviselő középosztály liberalizmus kritikája: az állam vegyen részt a gazdaság szabályozásában.

Az agrárszegénység, a piacra termelő földbirtok nehézségei. Agrárszocialista mozgalmak. A választójog kiterjesztésének akadályai: nemzetiségek, szociális feszültség. A parlamenten kívüli politikai erők: a munkásság.

A magyar állam protekcionizmusa: gabona, állati termék. Vámháborúk.

Az ország erősödése a közös államban: Közjogi ellentétek a Monarchia két fele között. A függetlenségi ellenzék, nemzeti törekvések és a realitás. A magyar parlamentarizmus válsága: a nemzeti koalíció győzelme és programnélkülisége.

A nemzetiségi kérdés. A peremterületek fejlődésének eredményei. A magyarországi nemzetiségek és a szomszédos országok erősödése (Románia, Szerbia). Az Osztrák–Magyar Monarchia az imperialista érdekszféra-politikában: törekvések a Balkánon (Bosznia-Hercegovina).

A magyar nagyhatalom ábrándja.

Tervek a Monarchia *trialista* átalakítására.

A polgári radikálisok: Magyarország társadalmi szerkezetének bírálói.

A Monarchia kulturális központjai, a Monarchia század eleji kultúrájának azonos élményanyaga, stílusjegyei. Prága–Bécs–Budapest. Új törekvések kohója: építészetben, irodalomban, zenében, új tudományágak. – A magyarországi művészetek, irodalom, építészet virágkora.

8. A nemzetállami és a szociális feszültségek az európai intézményekben

Hatalmi ellentétek. Az egyenlőtlen fejlődés. Németország felemelkedése.

A belpolitikai fejlődés. A tömegek beemelése a politikába: általános titkos választójog. A munkásmozgalom fejlődése.

Tömeges kivándorlás Európából Amerikába.

Európa vezető államainak politikai szervezete.

Érdekkellentét Németország és Franciaország, a tengerentúlon Németország és Anglia között. Az európai hatalmak szövetségi rendszerei 1873–1907 között.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

A *Balkán* a hatalmi érdekek ütközőpontja: Törökország visszaszorulása Európától 1856–1912. A volt török terület, a Balkán sajátosságai: politikában a hierarchikus igazgatási formák; a török megszállta területek etnikai és vallási kevertsége. Ütközőterület: nyugati keresztény, bizánci ortodoxia, muszlim. Az erkölcsi és magatartáskultúra sajátosságai. Oroszország. Anglia és az Osztrák–Magyar Monarchia, majd Németország, Franciaország gazdasági befolyási érdekei. Az Osztrák–Magyar Monarchia nagyhatalmi tervei a Balkánon, magyar imperialisztikus tervek.

Háborúk. Románia, Szerbia, Bulgária újbóli (500 év után) önállósága, majd hatalmi területszerző háborúk. A berlini kongresszus államai. A balkáni háborúk (1912–1913).

A katolikus egyház társadalmi reformprogramja. A katolikus világegyház és a Vatikán. XIII. Leó és a Rerum Novarum. A katolikus egyház és a pártpolitika. A keresztényszocializmus, mint pártpolitika és mint világnézeti mozgalom.

Európa kultúrájának keresztény alapelvei ütköznek az ipari társadalom modern intézményeivel és életfelfogásával. A katolikus egyház konfliktusai az egyes államokban.

Szociális ellentétek.

A munkásság, mint társadalmi osztály sajátosságai.

Érdekközösség teremtő tényezők: viszony a tulajdonhoz, érdekközösség az üzemi szervezetben. – Elhelyezkedés a településen (külváros, kolóniák). – Szervezkedésének nemzetközisége. I. Internacionálé, II. Internacionálé, a nemzeti szociáldemokrata pártok megalakulása. Az első proletárpártok. *Nemzetközi munkásmozgalom:* kísérlet az osztályalapú nemzetközi politikai mozgalom megteremtésére. Internacionálizmus.

A szocialista mozgalom irányzatai. A szocialista jövő kérdése: az angol és a német mozgalom. (A parlamentáris állam keretén belül munkáspárti uralom, vagy az államszerkezet megváltoztatása.) Párizsi kommün. A német mozgalom.

A kommunista eszmék befolyása a szociáldemokráciában.

A két irányzat ellentéte és harca.

Az európai *agrárnépesség* szerkezetének változása az ipari fejlődés hatására: a farmer-birtok; a termelés és irányításának modernizálása. Képzés. gazda érdekvédelmi szervezkedések. – Agrárszegénység (Dél- Délkelet-Európa).

A tömegtermelés kihatása a *településszerkezetre* (európai nagyvárosok, fővárosok), a *politizálásra* (az „utca” a parlamentáris rendszer kiegészítője), a *tömegkultúra*. (Sajtó: a bulvárlap, a modern ponyvairódalom. A nemzetközi hírügynökségek.)

Népességmozgás. A „városi” és a „falusi” társadalom szétszakadása. – A nő a családi munkamegosztásban, a háztartás modernizálásnak kezdetei. Az ipari társadalom „női” munkahelyei: a városi nő mint a kultúra közönsége. – A gyermek: gyermekmunka, az állam kötelezettsége a gyermeknevelésben.

9. Az I. világháború – európai háború

A „véletlen” konfliktus az európai peremvidéken.

Osztrák–Magyar Monarchia – Szerbia, a Balkán. A háborús lelkesedés, nemzetállami propaganda. A szembenálló felek: központi hatalmak és az antant. Erőviszonyok a hadseregekben, a technikában, gazdaságban.

Keleti és nyugati front. Állóháborúk.

Az *ipari forradalom*, a természettudományos kutatások *eredményei a frontokon*: vegyészet (mustárgáz), a mechanika, acélipar, robbanómotor (gépkocsi, tank), csatahajók, tengeralattjárók, kezdeti aviasztika (repülőgép), automatizáció (gépfegyver, óriáságyú), távközlés (távíró, telefon, első rádiók). A háborús beruházások technikafejlesztő hatása.

A *nemzetállam gazdasága* a háborús célok érdekében.

10. Az I. világháború – Világháború

Békére hajlók és a végsőig harcolók. (Brit blokád és korlátlan német tengeralattjáró háború.) Az Egyesült Államok belépése, érdekeltsége.

A szociális elégedetlenségek a *hátszágokban*: a nemzetgazdaságok kimerülése, a háborúellenes mozgalmak. A parlamenten kívüli politikai erők szerepének növekedése. A sajtó, a tömegkommunikáció hatása. A szociáldemokrata pártok kritikája a (polgári) állam fölött.

A hadicélok változása.

11. Az Osztrák–Magyar Monarchia és Magyarország a háborúban

Az *Osztrák–Magyar Monarchia hadicéljai*, a Balkán. Érdek és történelmi közösség Németországgal. Tisza István. A Monarchia (és Magyarország) frontjai: kelet és délnyugat. A hátszág korai kifulladás. Ferenc József halála, a békülékeny IV. Károly.

Kísérlet Magyarországon a *belpolitikai konfliktusok* kezelésére: kormányváltások, nemzetiségi kérdés és általános választójog,

Változások az *antant hadicéljaiban*: az Osztrák–Magyar Monarchia felbontása (1918. április). A nemzeti kisebbségek és a szomszédos „nemzetestvéreik”, az emigráció szerepe.

Szociális és nemzeti elégedetlenség szorításában.

12. Szociális konfliktusok és a békeszerződések

A *háború emberi és anyagi károsodásának kihatása* az antant és a központi hatalmaknál. Az antant parlamentáris rendszere és a szociális konfliktusok kezelése: a szociáldemokrata pártok, a paraszti politizálás erősödése. A szélsőjobb oldali mozgalmak gyökerei. Az első kommunista pártszervezkedések, a proletárdiktatúra terve.

A központi hatalmak háttországának határozottabb kimerülése. A vereségek tömeglélektani hatása. A központi hatalmak gyenge parlamentarizmusa képtelen kezelni a helyzetet: radikális mozgalmak: Németország, Ausztria, Magyarország forradalmi, ezek céljai.

Az orosz forradalom és Oroszország kiválásának hatása.

Békeszerződések. A 19. századi európai államhatárok változása. Jóvátétel, a nagyhatalmak érdekkülönbözősége. Tengeren az Egyesült Államok, Anglia, a kontinensen francia érdekgőzelem. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a Török Birodalom felbontása; a francia nemzetállam rendszerének bevezetése a soknemzetiségű, soketnikumú európai peremvidéken és a Közel-Keleten. A 20. századi állam-nemzeti konfliktusok forrásvidékei.

II. Európa második háborúja és hanyatlásának kezdete (1918–1945)

1. Forradalom Oroszországban; a Szovjetunió keletkezése

A cári politikai rendszer és a háború (II. Miklós képtelensége a reformokra). a szétesett birodalom (Baltikum, Finnország, Lengyelország, Moldávia stb.) és a diktatórikus munkaszervezet (termelés, kereskedelem, pénzviszonyok) szétesése.

A cárizmus megdöntése, a demokratikus forradalom győzelme, majd a bolsevik forradalom. Lenin, Trockij.

Törekvés a kommunista párt, mint nemzetközi „párt” létrehozására: a Kommunista Internacionálé.

Utópia és erőszak: a hadikommunizmus: beszolgáltatás a mezőgazdaságban, a tulajdon államosítása, „forradalmi terror”. Nemzeti ellentétek, bürokratikus centralizmus.

Polgárháború, intervenciók, a Szovjetunió megalakulása.

2. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a magyarországi forradalmak

Németország és Ausztria 1918 őszén. A német kérdés rendezésének kihatása Magyarországra. A magyarországi detronizáció, a polgári radikálisok, függetlenségek, szociáldemokraták és az új párt, a Kommunista Párt.

Az antant szövetségében románok, csehek Magyarország peremterületein. Károlyi Mihály és a polgári demokratikus forradalom vívmányai, az új állam szerkezete.

A tanácsköztársaság: a proletárdiktatúra és a nemzetközi forradalmi perspektíva. Radikális szociális intézkedések, a hagyományos társadalmi és tulajdonviszonyok széttörése. A társadalmi ellentétek végsőkig fokozása, a polgári állam folyamatosságának tagadása. Kun Béla. Az állam határainak védelme.

A nemzetközi és a hadi helyzet alakulása, a tanácsköztársaság bukása.

3. Az Osztrák-Magyar Monarchia és a békeszerződések, az „utódállamok”

Az Osztrák-Magyar Monarchia területei veszteségei.

A peremterület új államalakulatai: Lengyelország, Csehszlovákia, megnagyobbodott Románia, (német) Ausztria, Magyarország, Szerb–Horvát–Szlovén állam. Franciabarát kisállami rendszer Németország hátában.

A francia nemzetállam modellje a soketnikumú peremvidéken. Államterület és etnikai megoszlás ellentmondásai. A kisállamiság és a szétszakított munkaerő- és termelési piac. (Az agrár és ipari vidékek szervességének szétszakítása.) Önálló nemzeti-állami bürokrácia kialakítása. Előrelépés a Monarchiához képest: az anyanyelvű munkaerőképzés teljes körű, nemzeti értelmiség kifejlődése.

A soketnikumú Osztrák-Magyar Monarchia helyett újabb *soketnikumú államok*. – A békekonferencia kisebbségi előírásai. (A térség új államainak politikai berendezkedése, társadalmi rétegződése, etnikai és vallási megoszlása.) – A településszerkezet problémái. Az ipari forradalom megrekedése a területeken. Agrárreformok. Állami védvámok. – Monarchia és kisállamiság eszméje a térség polgárainak szemével: a nemzeti nyomorúságot felváltja a szociális nyomorúság túlsúlya. Csehszlovákia különleges szerepe.

A térség mint *ütközőzóna* a kommunista világrész és Nyugat-Európa között. A térség mint infrastrukturális „makrorendszer” szétesése új igazgatási központú (Bécs, Budapest helyett Prága, Bukarest, Belgrád, Varsó stb.) „mezzo” rendszere.

4. Magyarország és a trianoni békeszerződés

A történeti Magyarország széttörésének kihatása: a területi-igazgatási rendszer szétesése (utak, vasutak). A hivatalnok-középosztály és az állam szétesése. A társadalmi kisközösségek (családi, egyleti, kulturális-képzési, egyházszerkezeti) szétesése.

A gazdasági – regionális egységek – szétesése. A szabad munkaerővándorlás visszaesése, a nyersanyaglelőhelyek-feldolgozóipar szétválasztása. „Elvesztés”, „szétesés”.

5. Európa a konszolidáció útján, az Egyesült Államok

Vesztesek és győztesek Európában: jóvátétel, Németország és volt szövetségeinek büntetése.

Az első integratív nemzetközi politikai intézmény: a Népszövetség.

Németország, Dawes-terv, újjáépítés, weimari köztársaság. A modern kereszténypárt, a szociáldemokrata párt és a liberális politika parlamentáris uralmi rendszerének kialakulása. A szélsőjobb és a kommunista veszély visszaszorítása.

Olaszország: a fasizmus győzelme és a klasszikus európai parlamentarizmus. A hivatásrendi államnemzet, a szociális feszültségek feldolgozása: közmunkák, természetátalakítások. (Lásd a 9. fejezetben)

6. Az új állam berendezkedése Magyarországon, 1920–1932

Magyarország és az új európai hatalmi viszonyok. A kisantant és a nyugati nagyhatalmak, Magyarország és a „vesztések”.

Területi-igazgatási berendezkedés. Településhálózat: megszűnt Budapest korábbi ellenpólusrendszere a településszerkezetben (Pozsony, Temesvár). Az új vidéki központok (Debrecen, Szeged, Pécs stb.) fejlődése. Az igazgatási rendszer.

Gazdaság. Az Alföld fokozott hasznosítása (termőterület-program, fatelepítés, csatornázás, kertgazdálkodás, gyümölcs-szőlő. Új geológiai programok az ásványkincsek pótlására: a korszerűsítés hajtóereje; villamosenergia-termelés (Magyar középhegység), alumínium.

Külkereskedelem-érzékeny lett az állam.

A tulajdonszerkezet restaurációja a forradalmak után.

Iparszerkezet: a századelő nagy konzernjei. Termelés ágazatok lassú korszerűsítése. Tőkehiány.

A földtulajdon-szerkezet: a nagybirtok túlsúlya egyedülálló Európában. Mérsékelt földosztás: törpebirtokos réteg. Agrárexport a nemzetgazdaság működésének (behozatal) feltétele.

Külföldi kölcsönök: a politikai konszolidáció után (1924, 1927).

A politikai konszolidáció. Forradalomról forradalomra (nem „rendszer”). Horthy az integratív személy. Bethlen István kormányzati rendszere. Az erős kormányzat a konszolidáció eszköze. A szélsőjobb jelentkezése.

A kommunisták ellen, a szociáldemokratákkal megegyezve, és a szélsőjobbot visszaszorítva.

Az egyes társadalmi osztályok a konszolidációs politikában: a középosztályok, a birtokos parasztság és a munkásság „beemelése” a parlamentáris rendszerbe.

Alkotmányos monarchia király nélkül, konzervatív–liberális parlamenti rendszer. A középosztályok válsága. Az antiszemitizmus okai és összefonódása a forradalomellenességgel.

Az új nemzeti eszmények: a közjogias gondolkodással szemben újnacionalizmus. (Neonacionalizmus – „pozitív”, „építő” nacionalizmus.) A „kultúrfölény” és a nemzeti elitkultúra. Forradalom és közjogias konzervativizmus helyett konzervatív reform. Társadalompolitikában: a középosztályok elsőbbsége. Váltás: a színvonalas munkaerő képzése a cél: az elmaradott falu szellemi felemelése irányába. (Gróf Klebelsberg Kunó)

Az állami kultúrpolitika reformprogramja Magyarországon. Egyetem és tudományszervezés, közgyűjtemények, középiskola, polgári iskola reformja. Analfabetizmus gyors csökkenése. Az iskolán kívüli népművelés megindítása.

Az elitkultúra európaisága. Egyetemépítés (századelőtől), folyóirat-kultúra. Irodalmi és művészeti iskolák.

7. Az ipari–technikai fejlődés és a közkultúra Európában

Az ipari–technikai forradalom tömegcikkei a köznapi életben: a közlekedésügy individualizálódása. – Az autó. Meghajtóerő: benzin – robbanómotor – kőolajszármazékok. (A 20. század ipari húzóágazata, a hozzá kapcsolódó iparágak: útépitések. Infrastruktúra.) – A városi háztartás első gépesítési forradalma.

Az újabb információrobbanás: a rádió, a tömeges telefon, a kereskedelem korszerűsödése.

A városi építkezések: beton, vasbeton, első felhőkarcolók. Csatornázás, ivóvíz, a villany, „a nap meghosszabbodása”.

Energiaforrások: szén- és vízierőművek, benzin és gázolaj.

Az állami kultúrpolitika a közoktatáson túl most már a tudományban, majd a művészetekben is aktív. Nagy feltalálók és művészegyeniségek.

A tudományos kutatás üzemszerű fejlődése: egyetemek, természettudományos kutatóintézetek. A természettudományos kutatás új eredményei. A műanyag, a gumi és alumínium tömegcikk.

Az atom; behatolás az anyag szerkezetébe.

A közművelődés társadalmi és állami intézményei. (Egyleti élet kibontakozása, kiterjeszkedése a munkás és paraszti társadalomra is.) A társasági életben a divatzene szerepe, a polgári szórakozóhely, a zenés lokál, a társastánc (keringő, tangó, fox). Az öltözködéskultúra. A közösségszerveződés új műhelyei. – A dzsessz. – A film: a mozi.

Új népesedési problémák: az első nyugdíjas generációk: az öregek. A tömeges egyetemi képzés; a diákság mint politikai–társadalmi tényező. Szerepük a diktatórikus törekvésekben.

8. A nagy túltermelési válság és kilábalás (1929–1933)

A modern világ gazdaság kibontakozása, az interkontinentális cégek, az ipar, a nyersanyagtermelés területén. Az olajbányászat, -feldolgozás a század nagy területszervező mobilizáló tényezője. A szervezett kapitalizmus ellenőrizhetetlensége: a szervezet lassabban fejlődik, mint a gazdaság.

Szociális feszültségek: a jobboldali és baloldali radikalizmus újraéledése. Alternatívák: baloldali pártok a parlamentáris rendszeren belül és az erős szakszervezetek; az állam fokozott aktivizálódása a szociálpolitikában, egészségügyben (Anglia, Franciaország, Egyesült Államok) vagy diktatórikus feloldási kísérletek (Németország, Japán, Olaszország, Lengyelország, Magyarország). A háborús veszteségek és a békerendszer „séreلمeinek” szerepe.

A jobboldali és a baloldali radikalizmus társadalmi bázisa. Az agrárszegénység, munkásság, őrségváltó kispolgárság.

9. A fasizmus Európában

A hagyományos európai parlamentarizmus válsága: átláthatatlansága, klubjellege.

A tömegtermelés, a közkulturális eszközök révén szélesedő politizáló tömegek.

A *tömegpárt*, a populizmus, a demagógia: új típusú intézmény, új hangvétel a politikában. A szocialista (szociáldemokrata) pártok mint a tömegpártszervezet előképei. A fasiszta párt mint parlamenti párt, majd egyetlen párt, a diktatúra eszköze. Társadalmi bázisa.

Olaszország: az olasz fasizmus „szocialista gyökerei”. Közmunkák, állami részvétel a termelésben, a munkásosztály irányába „populista” politika. A Duce, Mussolini. A fasizmus modernsége. Az európai baloldal (szocialisták, kommunisták, polgári baloldal) és a fasizmus. A konzervatív liberális középosztályok és a fasizmus.

Németország és a vesztes országok *állami–nemzeti sérelmei*. A közelre ígért szociális orvoslás. A liberális társadalmi elvek tagadása a szocialitás, a kollektívizmus jegyében. Nemzetiszocializmus és Hitler jelentkezése. Leszámolás a másik szociális irányzattal, a szocialistákkal és a kommunistákkal. Új közösségi eszmények: a nemzeti, a faji, az osztályközösség. Romantikus antikapitalizmus. Antiszemitizmus. A „barna polgárság”. Az univerzális egyház (katolikus) és a fasizmus.

A nagyipar, a fináncsőke válasútja. A „nem politizáló” pénztőke. Megoldás: kiegyezés a fasiszta erővel. Közmunkák, nagy megrendelések. A munkanélküliség felszámolása. Gazdasági prosperitás.

A fasizmus államszervezete.

Németország és a nemzetiszocializmus. Árja felsőbbrendűség, zsidóellenes intézkedések. Revans, készülődés a háborúra, munkaszolgálat. A fasiszta embereszmény: szakítás a görög-római, zsidó, keresztény európai elvekkel.

Munkás és munkáltató ellentéteinek „feloldása” állami érdekvédelmi szervezetekben.

Haditechnika fejlődése: repülés, atomkutatás, rakétatechnika.

Antikomintern paktum. A Népszövetség tehetetlensége.

10. Az 1930-as évek a polgári demokráciákban

Franciaország: baloldali koalíció (1932), majd konzervatív és népfront kormányok.

Spanyolország: fasiszta diktatúra után (1931) polgári köztársaság. A baloldali politika veresége, majd polgárháború, 1936: népfront győzelem. 1936–1939: polgárháború, társadalmi reformok, a nemzetközi baloldal frontja. Győz: az ország hagyományos szerkezete.

Anglia: a Brit Birodalom a gazdasági válságban. (1931: Brit Nemzetközösség) „Munkáspárti”, majd nemzeti kormány: erős fogyasztáscsökkenés, a szociális kiadások korlátozása. A kontinensen Németország erősödésének, a békerendszer felbomlásának a tudomásulvétele.

Egyesült Államok: a gazdasági világválság után. A demokrata és köztársasági párt társadalmi–gazdasági programja. Roosevelt New Deal-je: az állam gazdasági szabályozó szerepének növekedése, kényszerkartellezés, a tőkés termelés „szabályozásának” újabb állomása. A szakszervezetek szerepe. Állami szociálpolitika.

11. A közép-európai térség a fasizmus és a kommunizmus között

Egyes országok: Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária.

Nemzeti ellentétek kezelhetetlensége. Társadalmi szerkezet: agrárágazat (kivéve Csehországot) túlsúlya. Beilleszkedési törekvés a nyugati gazdasági rendszerbe. *Németország Nyugat-Európa kapujában.* Németország gazdasági és politikai befolyásának erősödése 1932 után. A francia politika és a kisantant szétesése.

A fasiszta belpolitikai erők megerősödése.

A francia államnemzeti elvvel szemben a német etnikai elv erősödése: törekvések a határok korrekciójára az etnikai elv alapján. Hajlam a megegyezésre.

Németország aktivizálja magát. 1938.

12. Magyarország a gazdasági válságban; nyitás az „új Európa” irányába

A gazdasági válság kihatása az európai agrárszektorra. Magyarország „betagozódása”, hitelválság. Bethlen konzervatív liberális rendszerének bukása.

A válság politikai hatása: a baloldali és jobboldali radikalizálódás. A munkásmozgalom (tüntetések, sztrájk) erősödése és a szélsőjobb újraszerveződése. Kormányzóképes baloldal hiánya (Európa-hoz mérten).

Gömbös kormánya. Nyitás a német és az olasz fasiszta politikai rendszerek irányába. Gazdasági „élettér” és politikai „élettér”. A fasiszálódás lehetősége és törekvés a mérséklésre. Az őrségváltók „modern”-sége. Programjuk.

A kormányzópárti politika *szociális érzékenysége:* állami beavatkozás a munkabér, munkafeltételek terén (munkaidő szabályozása, szabadság stb.). Környezetátalakítási, öntözési programok megújítása. A konzervatív liberális kormányzati és helyi adminisztráció csendes ellenzékben.

1938. Anschluss hatása: a magyar kormányzati politika kettőssége: állami önállóság, a revízió lehetősége az új nagyhatalom oldalán, ugyanakkor engedmények az új szomszédnak (nagyhatalom) és a hazai szélsőjobb felé. A szélsőjobb megerősödése, nyilasok. Zsidótörvények: a magyar nemzet (keresztény) politika pozitív hagyományainak sérülése.

A polgári baloldal (kisgazdák, liberálisok, keresztény alapon álló antifasiszták stb.), a népi írók aktivizálódása.

A szervezett munkásság (szociáldemokrácia) fellépése.

A magyarországi egyházak és a fasizmus.

13. Társadalom, kultúra, mindennapi élet Magyarországon

A társadalmi hierarchia: *arisztokrácia*, *nagytóke*, *középosztály* (értelmiség, állami és magántisztviselő) a gazdag és *törpebirtokos parasztság*. (A zárt társadalom)

A *középosztályok és a munkásság dinamizmusa* a századelőn: segítője a városi kultúra, az igazgatás fejlődése.

A *parasztság emelkedése* a kultúrában, politikában. Agrárproletariátus kívül a társadalmon.

Nincstelenek. Az agrár- és városi népesség a politikai radikalizmus bázisában.

A településszerkezet szórt jellege. („Falusias Magyarország”) A lakóházak jellege (50% vályogfal, 1930). A város és falu különbsége 1910-hez képest nő.

A *városi életben* a civilizatórikus körülmények javulása: villanyvilágítás, víz- és csatornahálózat.

Kultúrpolitikában az 1930-as évek: egységes középiskola, irány a 8 osztályos elemi iskola felé. – A szakoktatás. – Szociális eszmények.

Fejlett *sajtókultúra*. *Egylet–klubélet*: társadalmi osztályok szerinti megoszlása. (Kaszinó, klub, egyletek, olvasókörök, munkásotthon.)

14. Felzárkózás a diktatúra segítségével. A Szovjetunió (1922–1939)

Az *orosz alkotmányos monarchia intézményeinek a felszámolása*. A nyugat-európai munkásmozgalmi eszmények keveredése a pravoszláv hagyományokkal. (Világnézeti és politikai hierarchia társulása, az obszcina hagyománya, messianizmus stb.).

„*Szocializmus egy országban*”: a világméretűvé rögzülő gazdasági rendszerből kiszakad a világ 1/6-a. Elzárkózás következményei: önálló multikulturális világbirodalom. Saját nehézipar, energetikai, tudományos–technikai apparátus. Utasításos tervgazdaság: a politikának alárendelt gazdaság, a totális állam.

A *sztálini diktatúra*, személyi kultusz. Sztálin. Viták az alternatívákról, a nyugat-európai munkásmozgalmi örökség kiiktatása, harc a szociáldemokraták ellen.

A *mezőgazdasági tulajdon* teljes államosítása: kolhozrendszer. Éhínségek, a kulákság likvidálása. Megalomániás természetátalakítás.

A *nyugat-európai parlamentarizmus* (többpártrendszer, szabad választások) és a liberális állam alapjainak (adózó polgár szabadsága, független bíróság stb.) elutasítása, a szabad verseny felszámolása. Az orosz történelem részleges nyugat-európai hagyományainak üldözése.

Törvénytelenések, politikai tisztogatás öldökléssel.

Állami paternalizmus: teljes foglalkoztatottság; ingyenes egészségügyi ellátás, oktatás, társadalombiztosítás. Világnézeti ateizmus. Az individuális kezdeményezés tagadása. Osztálykollektivizmus, valójában a pártállamhoz való hűség egyetlen normatívája. A politikai rendszer alapjainak darabjai a pravoszláv egyház és az orosz államépítkezés hagyományaiból.

A Szovjetunió: a nemzetközi kommunista mozgalom vezetője. Komintern VII. kongresszus.

A Szovjetunió az 1930-as évek végére a nehéziparban, az energiatermelésben a világ egyik vezető hatalma.

15. A Távol-Kelet és az Európán kívüli világ

Japán aspirációi a szárazföldön: az antant szövetségeseiként Kínában, a Csendes-óceánon (volt német gyarmatok) befolyását növeli. A „japán monokapitalizmus” sajátosságai. – 1922: a washingtoni konferencia, Japán mozgásterének kijelölése. Egyesült Államok riválisa az érdekszférában. – Területszerzési törekvések Kínában (1831), a szovjet Távol-Keleten. Kilép a Népszövetségből, szövetség Németországgal, Olaszországgal (1936). –1937–1945: háború Kína ellen, a nagyvárosok elfoglalása.

1940: fasiszta rendszer bevezetése japánban, szélsőséges szocialista és kommunista-ellenesség, többpártrendszer felszámolása.

Az európai hatalmak gyarmatai. A nemzeti burzsoázia: nyugati (angol, francia, holland, német, spanyol) kulturáltság, európai gazdálkodási és üzemszervezési módszerek és a honi szokásrend, hagyományok egybeépítése. Észak-Afrika, India, Indonézia, Kína.

A nagy gyarmattartók új politikája: Franciaország (gyarmati hadsereg – idegenlégió). Anglia: gyarmatból „befolyási övezet”.

Kína: Japán-ellenes függetlenségi harc (nemzeti burzsoázia), polgári, szocialista mozgalmak. – A szétszabdalt területű ország állami-politikai egysége. – A többezer éves termelési-életmódbeli sajátosságok, a nyugat-európai típusú vállalatok, kereskedők és az egyenlősítő szocialista, kommunista irányok egymás mellett élése. – Politikai és katonai vezetésben a Japán elleni háborúban a Kuomintang és a kommunisták harca.

16. A versailles-i békerendszer széttörése, a II. világháború kezdete

Németország, a *békerendszer széttörése:* 1938, München: a nyugati hatalmak tudomásul veszik.

Német társadalom, fasiszta politika és a hadsereg. Németország és ellenségeinek hadereje, Németország és a *délkelet-európai élettér.*

Az etnikai rendezőelv: területrevíziók. Az 1918 előtti államrendszer visszaállítása. Versenyfutás Németország jóindulatáért: Szlovákia, Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária. Lengyelország megtámadása, felosztása.

A Szovjetunió és nyugati terjeszkedése. Egyeztet Németországgal: Lengyelország, Baltikum, Besszarábia, a finn háború.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

1940: a háború megindulása Nyugaton. *A legyőzött és kollaboráló Franciaország. Az ellenálló Anglia.*

Olaszország. Az olasz faszizmus idomulása a nemzetiszocializmushoz. Németország oldalán Franciaország ellen, a földközi-tengeri nagyhatalom ábrándja.

A háromhatalmi egyezmény: hatalmi politika, területi érdek és világnézeti alapon.

Németország a Balkánon. A Szovjetunió megtámadása.

Németország finn és román szövetségesei a Szovjetunió ellen.

Új szövetségi rendszer: Szovjetunió, Anglia, Egyesült Államok. Atlanti Charta.

Japán és távol-keleti érdekszférája. *Pearl Harbor.*

17. Háború, társadalom technika, gazdaság

A németek „új rend”-je a megszállt területeken: a quislingek, a megszálló nagyhatalom és a helyi társadalom. A német hódítás és a (fasiszta) világnézet exportja. A megszállt államok a német hadigazdaság érdekében. A fiókfasiszta mozgalmak. Program az európai zsidóság megsemmisítésére. A koncentrációs tábor.

Antifasiszta ellenállók.

A Szovjetunió megszállt területei: a sztálini rendszer kárvallottjainak együttműködése a megszállókkal és a partizánok. – A harcoló szovjet állam: *a sztálini rendszer teherbíró képessége:* érv a liberális társadalmak ellen. Leningrád blokádja.

Egyesült Államok: a háború kihatása a belpolitikára, az izolacionizmus háttérbe szorulása, a világhatalmi politika kezdete.

Az állam mint a helyi társadalom erő kifejtésének (ellenállásának) eszköze. Az államosítás előrehaladása, az állam szabályozó szerepének növekedése a társadalom mindennapi életében.

A háború a gazdaság és a technika emeltyűje. A hadiipar: radar, repülőgép-fejlesztés, a nagy szállítási rendszerek. A rakétatechnika. Az atom: előtörténet, fegyverre fejlesztés. A háború fegyverei.

A hátszín mint háborús célpont. Légiriadó, életbizonytalanság, ellátási korlátozások, demográfiai visszaesés. A hagyományos európai értékrendek megingása.

Az egyházak és a háború.

18. Fordulat, a szövetségesek győzelme

A kiterjedt hadszíntér. Az antifasiszta koalíció: a gazdaság, az energia és embertartalékok fölénye a fegyverek felett.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

Az Egyesült Államok hadba lépése hadba lépése és erőforrásai. Jelenléte, szállításai. A majdani világbirodalom technikai és politikai infrastruktúrájának kialakulása: szakértelem az otthontól távoli hadviselésben. Hajóhad, repülőgépgyártás. Az angolszász „blokk”. A dollár legyőzi a fontot.

Az Egyesült Nemzetek deklarációja.

1942: fordulat a távol-keleti, az afrikai, majd a szovjet fronton. (Midway. El-Alamein, Sztálingrád).

Hadiesemények: olaszországi partraszállás, szovjet előrenyomulás.

A szövetségesek megállapodása a fasiszmus felszámolásáról, mint a háború utáni új rend alapjáról (1943).

Tervek a háború utáni érdekszférák alakulásáról. A normandiai partraszállás.

A Szovjetunió és a „délkelet-európai” térség: a döntő cél Németország összeűzása. – Románia, Szlovákia, Magyarország megítélése. – Érdemek a szovjetek oldalán: Románia, Jugoszlávia. Alternatívák: 1937 előtti határok módosítva, vagy módosítás nélkül.

Németország összeomlása. Az ipar, a lakosság demoralizálása. A fasiszta ideológia (világnézet) nyílt szembekerülése az állam és a társadalom érdekeivel.

Japán összeomlása, az atombomba.

19. Magyarország és a II. világháború

Magyarország és szomszédai 1938–1941. „Területrevíziók”, vagy az „etnikai elv” érvényesítése. A bécsi döntések előtti tárgyalások Csehszlovákiával, Romániával. A német–olasz segítség: többnemzetiségű állam, a kisebbségi kérdés kezelése. Az 1920. évi békerendszer készítői (Franciaország, Anglia) és a *magyar revízió*. Teleki Pál.

A háborúba sodródott Magyarország: *engedmény külpolitikailag* és ideológiailag (zsidókérdés stb.) a nagyhatalomnak, cserébe *állami függetlenség*. Németország oldalán: reálpolitika? Évszázados németbarát hagyományok és ezek pusztulása. – A hintapolitika és belpolitikai haszna: Magyarország „vidám sziget” a térségben. (Kállay Miklós)

A szomszédos államok belpolitikája: Szlovákia, Románia, Horvátország. Nyílt fasiszta intézkedések.

Egyedül a térségben: parlamentáris önállóság, liberális, baloldali pártok legális együttműködése a parlamentben, a zsidók fizikai biztonsága.

A doni katasztrófa.

A baloldali és konzervatív antifasiszmus. Az egyházak szerepe.

Magyarország megszállása: német katonai szempontok.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

Sztójay Döme a quisling. Parlament és kormányzó marad, de a konzervatív liberális rendszer felszámolása. Magyarország lakossága és a bombázások, a „hadban álló” ország. A zsidóság elleni intézkedések. (Gettó, a deportálás.)

A Horthy-dilemma, a proklamáció: vezetői csőd.

A nyilas uralom. A totális fasiszta állam. A nyilas mozgalom és uralom bázisa, kiszolgálói. Fasiszta állam és harcoló hadsereg. Magyarország hadszíntér.

Köznapi élet.

Az állam szétesése, az ország pusztulása.

III. Új erők, új rendezőelvek (1945–1990)

1. Európa újjáépítése és az atomkorszak

Vesztesek és győztesek: a fasiszmus nemzetközi felszámolása. A megszállt Németország. A világháború (benne külön Európa) ember- és anyagi vesztesége. Antifasiszta koalíció és a békeszerződések: a nagyhatalmak békecéljai. A békeszerződések. Nézeteltérések az érdekszféra-megosztáson.

Az antifasizmusban a polgári és a szocialista, kommunista baloldal megerősödése. A kompromittálódott „jobboldal”. Anglia, Franciaország (a kollaboránsból győztes), Olaszország. A baloldal előretörése a parlamenti kormányzati politikában 1947-ig. Az állam fokozott részvétele a belgazdaságban (államosítások).

Az Egyesült Államok és a Szovjetunió a háború valódi nyertesei. Társadalmaikban a katonai–technokrata elit kiemelkedése, befolyása az államszervezet külpolitikai és gazdaságpolitikai döntéseire. Nézeteltérések Európa berendezkedéséről. Az atom mint stratégiai fegyver. Truman-doktrína. Marshall-terv: a dollárövezet terjesztése, segélyprogram Európa újjáépítéséhez. A német kérdés.

A Szovjetunió háborús vesztesége. A háború utáni sztálini politikai doktrína a (nemzetközi) osztályharc éleződéséről. A Szovjetunió az európai (antikapitalista) baloldal és az új antifasiszta erők támogatója.

Délkelet-Európa: ismét ütköző övezet. Felszabadítás és megszállás. Az egyes országok: Jugoszlávia és a Szovjetunió „baráti” ország, prolatárdiktatúra. – Vesztesek és győztesek. – A német után szovjet érdekszféra. – A kommunista pártok előretörése a térség országaiban szovjet befolyásra. A nyugati típusú polgári intézmények gyengesége, alkalmazkodás a szovjet célokhoz. – A határok: etnikai helyett államnemzeti elv. Az 1937 előtti határok visszaállítása. – Tervek a föderáció irányába (Groza, Dimitrov, Tito). Az új „megoldás”: kitelepítések. A békeszerződések, a Szovjetunió befolyási övezete.

A háború kihatása a *Távol-Keleten*: a legyőzött Japán. India, Kína: az új nagyhatalom keletkezése.

Az ENSZ mint egyetlen működő integratív világszervezet.

2. Vesztes ország és a polgári demokrácia (Magyarország 1945–1948)

a) Magyarország háborús szerepének korabeli megítélése: a legyőzött ország. Felszabadítás és megszállás. Szövetséges Ellenőrző Bizottság és befolyása a háború utáni politikára: a „kötelező” polgári demokrácia, A volt kormányzópárt és a fasiszta irodalmi termékek betiltása. A régi elit (katonai elit) menekülése a szovjet megszállás elől. – A jóvátétel.

Magyarország embervesztesége. A zsidóság pusztulása. Hadifoglyok. Az anyagi károk.

Magyarország határai. A trianoni határok visszaállítása és a nemzeti sérelmek. Magyarország és szomszédai. Kitelepítések. A sváb, a szlovák–magyar konfliktusok. A magyar kisebbségek a szomszéd országokban: Csehszlovákia, Románia, emberi diszkrimináció. A szövetségesek felelőssége. a „feloldást” a szovjet rendszer bevezetése hozza 1948–49-ben.

b) A régi államszervezet szétesése. Ideiglenes népi szervek. A Vörös Hadsereg szerepe az új igazgatás kiépítésében. Újrakezdés az antifaszizmus alapján. Ideiglenes Nemzeti Kormány.

Demokratizálás. Földosztás: a törpebirtokosok Magyarországa. Az agrárszegénység eszköz- és gazdálkodási ismerethiánya; a törpebirtok mint üzemszervezet korszerűtlensége. Politikai, társadalmi kihatása: paraszti tömegbázis; az arisztokrácia, a nagybirtok végleges felszámolása.

A klasszikus nyugat-európai polgári demokrácia intézményei és működésük: többpártrendszeren nyugvó parlament és hatalom. A parlament pártjai és társadalmi bázisuk. A régi állami tisztviselő réteg válsága, politikai fórumai. A munkásság hagyományos pártja (SZDP), a paraszti társadalom és a többpártrendszer. A kommunista párt.

Az 1945. és 1947. évi választások.

A békeszerződés. A magyar kormány törekvése a határok ügyében. Tudomásul kell venni: legyőzött állam. A folytonosság az 1945 előtti Magyarországhoz. Propagandában belpolitikailag elhatárolódás. A nemzetközi fórumok előtt csak a nagyhatalmi érdekek érvényesülnek.

A köztársaság kikiáltása. A koalíciós politika, a Baloldali Blokk. Az egyházak, az új politikai–társadalmi környezetben, kapcsolódásuk a koalíció pártjaihoz.

A nemzetközi helyzet, a szovjet zóna egészének kihatása a magyar belpolitikára. 1947: Nagy Ferenc és a parlamentarizmus nyílt megsértése szovjet segítséggel. Magyarország nyugati pozícióinak meggyengülése. A hazai polgári baloldal megfélemlítése.

Az újjáépítés és látványos eredményei: forint, vasút, építés. A magyar társadalom tartalékai: 1945 előtti szakképzés, iskolarendszer, közepesen fejlett élelmiszertermelés. Az

államosítások, a nagybankok, majd az ipari üzemek (100 fő) államosítása, a magántőke felszámolásának kezdetei.

1948: a két munkáspárt egyesülése. Irányvétel a szovjet rendszer bevezetésére.

3. A tömbpolitika kiteljesedése, a hidegháború (1949–1962)

A két nagyhatalom kiemelkedése. A hidegháború kezdete és szakaszai (1947–1953), 1953–1957, 1957–1961).

Az *Egyesült Államok*. Gazdasági fellendülés. A privát tőke háború alatti pozíciójának erősödése világméretben. A multinacionális cégek, mint a munkaszervezet általánosan elfogadott kerete. A liberális gazdaságpolitika előnyei az állam nemzetközi politikai erősödésének árnyékában. Az Egyesült Államok befolyása Közép- és Dél-Amerikában.

A nemzetközi kommunizmus réme, a hidegháború, az amerikai támaszpontrendszer és az amerikai termékek (anyagi, szellemi) exportja. A hidegháború az Egyesült Államok világhatalma kibontakozásának emeltyűje. Amerika belpolitikai problémái: faji kérdés, antikommunizmus, a katonai–technokrata elit és a világhatalmi törekvésekhez kötődő katonai–ipari vállalatok érdekeinek elhatalmasodása.

A *Szovjetunió*. A sztálini politikai modell. A szocializmus és kapitalizmus mint két társadalomszervező elv szembeállása. Nem társadalmi (államon belüli), hanem államok közötti ellentét. – A Szovjetunió a kommunizmus letéteményese. – A polgár érdeke, mozgásszabadsága alárendelve az állami közös céloknak. A politikai intézményrendszer érdekében egy párt, hadsereg, a KGB, központi gazdaságpolitika és az orosz nyelv. A birodalmi bürokrácia onnipotenciája. A proletárdiktatúra sztálini értelmezése: a párt az államot maga alá gyűri; a szakszerűség fölé emelt politikai megbízhatóság. A polgári függetlenség nyugati típusú intézményeinek felszámolása. – Törvénysértések. A burzsoá erkölcs – kommunista erkölcs. A folytonosság tagadása az európai kultúrában. A gazdaság alárendelése a politikai–ideológiai elveknek. Elzárkózás a világpiactól, önellátó gazdaságpolitika. – Természetátalakítási programok, a kommunizmus politikai rendszerének „felsőbbrendűsége”. A tényleges katonai, nehézipari eredmények.

Sztálin halála után: a sztálinizmus Sztálin nélkül. Alternatíva: a kommunizmus alapelveit megtartva megtisztítani a sztálini formáktól, vagy a rendszer csak az itt alakult alapelveiben működtethető. – Az SZKP XX. kongresszusa (Ny. Sz. Hruscsov).

A *szovjet zóna országai*. Azonos politikai lépések. 1945–1948: földreform, demokratikus választások, többpártrendszer. (Azonosságok és különbségek 1948-ig.) A szovjet rendszer bevezetése 1948 után. A térség végleges leválasztása a nyugat-európai fejlődésterületekről. Különböző fejlettségű és hagyományú államok egy katonai–politikai és gazdasági rendszerbe kényszerülése. A szovjet rendszer társadalomszervezési elveinek bevezetése. Azonos alapelvek érvényesítése: a kommunista pártok uralma leszámolás a polgári, majd a hagyományos szocialista pártokkal. A Szovjetuniótól való függés katonai, politikai és gazdasági biztosítása. A kollektivizálás. Elzárkózás. Fasizmusellenesség címén a régi vezető réteg félreállítása. Ideológiai totalitarizmus: egyházellenesség, a nyugati intézmények

és erkölcsi normák megsemmisítése. A nemzeti ellentétek félretolása, a szovjet típusú internacionalizmus jegyében. A nemzeti érdekek visszaszorítása.

A kezdeti tömegbázis, az „egyenlősítés lefelé” eredményei a szociálpolitikában, ellátásban. A volt nincstelenek felemelése. Antikapitalista propaganda eredményei. Sztálin halála után „a nemzeti különbségek” felerősödése. Az első megrázkódtatások: Berlin (1953), Lengyelország, Magyarország (1956). A jugoszláv különállás.

A közös integratív intézmények: KGST, a Tájékoztató Iroda, a Varsó Szerződés. Kölcsönös barátsági és segélynyújtási egyezmények. A nemzetállami elzárkózások gyakorlata és az internacionalizmus elve.

Nyugat-Európa: az újjáépítés. A német kérdés. Németország szétszakítása, a nyugati területeken az angolszász politikai eszmények és a demokratikus német hagyományok a berendezés elvei (K. Adenauer).

Az újjáépítés technikai-életszínvonalbeli kihatása. Az amerikai életszínvonal és életelvek behatolása. A tömeges autózás. A repülőgép a személyi forgalomban: közlekedésből új irányítási és szervezéstechnikák. A háború alatt interkontinentális szemlélet kialakulása, amely a polgári életben most bontakozik ki.

Katona tömbök: NATO, OAS, ANZUS, SEATO, Bagdadi paktum. A „világkommunizmus ellen”. Ellenszervezet: a Varsó Szerződés. A földgolyó felosztása katonai–politikai érdekszférákra.

Európán kívüli területek: Távol-Kelet: Vietnam, Korea. A koreai háború – Észak-Afrika: a palesztinai, egyiptomi konfliktus.

Kína. A proletárdiktatúra kínai formája: a maoizmus. Intézményrendszere. Radikális imperializmus- és nyugatellenessége. 1953 után ragaszkodás a sztálinizmus alapelveihez. Kína a nemzetközi sztálinizmus bázisa. Befolyása az európai szovjet országokra is. A kínai-szovjet nagyhatalmi vetélkedés: az atomtitok. 1961: Hruscsov szakít Kínával; közeledés az Egyesült Államokhoz. (Meo-Ce-tung)

A hidegháború utolsó szakasza: Kuba.

4. Proletárdiktatúra Magyarországon, 1949–1962

Magyarország a Szovjetunió árnyékában: pozíciói a szovjet zónán belül. Magyarország az „utolsó csatlós” szerepében. A magyarországi baloldal fasizmus utáni ideális törekvései, bizalma a Szovjetunióban; elfogadja a személyi kultuszt, az alacsonyabb termelési–kulturális színvonalat. A nyugati műveltségű polgári réteg csalódottsága a nagyhatalmi tömbpolitikában: Magyarország számára a szovjet zóna „realitás”. A kommunista párt dinamikája, tényleges presztízsnyerése. A tőkeellenes, majd egyház- és kispolgárellenes akciók kezdeti tömegbázisa, mindenekeelőtt az 1945 előtti agrárnincstelenek és lumpen munkásrétegek között.

1948: a két munkáspárt egyesülése után a proletárdiktatúra kiépülése.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

Az új alkotmány: „dolgozók és parasztok állama”. Népi demokrácia – proletárdiktatúra. A proletárdiktatúra politikai rendszerének kiépülése: az egypártrendszer; a népfront mint a polgári pártok elsorvasztásának eszköze. – Az állam alárendelése az egy párt uralmának, párt és állam funkcióinak egybemosása. A pártapparátus területi kiépítése, párhuzamosan az államigazgatással. A törvényhozó és végrehajtó hatalom összevonása, a tanácsrendszer. – A polgári társadalom önszerveződéseinek, a „civil társadalomnak” (egyletek, klubok stb.) betiltása, állami ellenőrzés alá helyezése. – A tömegszervezetek „államosítása” (ipari és mezőgazdasági szervezetek).

Állam és polgár új viszonya. A polgár életfenntartásának alapszükségletei a költségvetésből fizetve (egészségügyi biztosítási gondoskodás kiterjesztése és ingyenessége), ingyenes iskoláztatás, nincs személyi adózás. Az állam tervszerűen vonja el a termelésből (minden állami tulajdon) a fedezethez szükséges nyereséget, és „újraosztja”. Az új közösségi eszmény a kommunista erkölcs, meghatározója és eszköze is a párt irányítása alatt álló állam. A nemzetállam hatalmának kiterjesztése a társadalom egészére. – A tulajdonon és egyéni teljesítményen nyugvó személyi függetlenség, mint a XIX. századi liberális közösségsszervezés elve, kiiktatva. A „burzsoá” címke: az eddigi politikai–erkölcsi normák tagadásának eszköze. Állami ideológia: marxizmus-leninizmus–sztálinizmus. Jövőkép: a kommunizmus az egyenlők társadalma, az osztály nélküli társadalom. Az észszerűen berendezett társadalom, a ráció birodalma. Harc a babonák, a vallásosság ellen. Az egyház politikai ellenség, a régi értékek hordozója és a marxizmus világnézeti ellensége.

Az államosítás mint a korszerű tervgazdaság eszköze, a kapitalista termelés anarchájának kiiktatásában. Az állami tulajdon az iparban és a mezőgazdaságban. Az ipar, a pénzintézetek államosítása után a mezőgazdasági kisüzemek átszervezése. A tsz-szervezés. A kisüzem–nagyüzem dilemmája. Európában a piacmechanizmusok döntenek, a szovjet zónában, illetve Magyarországon a politikai–ideológiai szempontok. A parasztság első csalódása.

A proletárdiktatúra bevezetésének nemzetközi meghatározója: szovjet típusú kommunista (lenini), és a hidegháborús időszak sztálini elvei. A vasfüggöny, elzárkózás a nyugat-európai kultúrától, kihatása a mindennapi életre és a gazdaságra. A külföldi utazások megszüntetése. Készülődés az új világháborúra: a belső ellenség keresése és a gazdaságpolitika alávetése a katonapolitikai érdekeknek. A belbiztonsági erők a politikai apparátus fölé nőnek. Gazdaságpolitikában autarchia, önálló nehézipari bázis kiépítése, Magyarország természeti adottságaitól idegen koncepció. (Nyersanyagszegénység, termelési hagyomány a mezőgazdaságban, élelmiszeriparban és könnyűiparban.) Politikai éberség: a politika megbízhatóságnak alárendelt szakértelem.

A társadalmi munkaszervezet első zavarai: ellátási nehézségek. Az életszínvonal hanyatlása. Kiábrándulás a néptömegekben.

Törvénytelenések a politikai eliten belül és a mindennapokban. A „moszkoviták” a pártvezetésben. Rákosi Mátyás. A Rajk-per. Perek az egyházi vezetők ellen. – A régi elit adminisztratív felszámolása. Elzárkózások, táborok (szovjet mintára) a politikai véleménykülönbségek miatt. – A régi szakképzett munkásság elleni hadjárat (szociálfasiszták, munkásarisztokraták). A kistulajdonos paraszt elleni hadjárat (kulák). – Személyi kultusz.

Proletárdiktatúra és kultúrpolitika. Az államosítás és gondoskodás hatása a film, irodalom és képzőművészetre. A művészetek és tudományok agitatív mozgósító szerepe. Az értelmiségi messianizmus útja a proletárdiktatúrához (a proletkult.), majd kiábrándulás. Révai József. Művészeti szövetségek, állami megrendelés. A „polgári kultúra” kritikája, leleplezése. A nyugati kulturális értékek lebecsülése. A nemzeti kulturális értékek rostálása: honvédő, osztályharcos hagyományok kiemelése. Antiklerikalizmus. Oktatáspolitikai: a bevált szervezet megtöltése ideológiával. A régi középosztály nemzeti és keresztény eszményeinek üldözése.

Sztálin halála. A reformkommunisták jelentkezése Magyarországon. A magyarországi huzavona szakaszai.

1956 október. A poznani munkásfelkelés. A szuezi helyzet. – Spontán népfelkelésből kezdődő politikai forradalom. Nagy Imre. Lépések állam és párt szétválasztására, Magyarország sajátos útjának elismertetésére, a többpártrendszer életre keltése. A kommunista párt átalakítása munkáspárttá. Végkifejlet: Magyarország kilépése a Varsói Szerződésből, ami a tömbpolitika felrúgását jelenti. A tulajdonviszonyokat nem érintik, a termelés-szervezésben nincs változás. Magyarország egyedül marad. fegyveres függetlenségi harc. A Nyugat „segítsége”. A nemzetnek tudomásul kell vennie kiszolgáltatottságát.

A proletárdiktatúra kárvallottjainak különböző irányú mozgalma, az „56-os”-ság, mint politikai szimbólum. Forradalom és ellenforradalom kategóriája mint politikai vízvázlat 1957 után.

A proletárdiktatúra konszolidálása: szovjet bevonulás, az MSZMP mint koalíciós párt: a régiek visszavétele, mellette a reformkommunisták és a korábban üldözött szociáldemokraták pártja. Korábbi törvénytelenségek megszüntetése; az életszínvonalpolitika, de egy időben munkásmilícia kiépítése, az „1956-os”-ok üldözése. Bosszú, Nagy Imre kivégzése. A magyar vezetők és a szovjetek felelőssége. Újabb kollektivizálás, a magyar szövetkezeti mozgalom sokarcúsága.

Magyarország a nemzetközi politikában. A magyar párt a szovjet politikai reform (Hruscsov) szövetségese. Szovjet szembefordulás a kínaiakkal, a magyar párt nyitása a proletárdiktatúra leépítése irányába.

5. Tudományos–technikai forradalom, vagy második ipari forradalom (1962–1975)

A tudományos–technikai forradalom, vagy a második ipari forradalom. (A technikai fejlődés folyamatossága a világháború után: a közlekedésben a tömeges repülőgép-szállítás; érintkezéskultúrában a tömeges telefon; a hírközlésben a rádiótechnika, az atom után a hidrogénbomba.)

A tudományos–technikai forradalom: a tudomány és a technika az ember napi kiszolgáltatásában. Új technológiai alapelvek, új anyagok, a kémia, a vegyszerezés, az általános műtrágyázás. – *A termelés-szervezés új keretei:* internacionális alkatrészgártás, a mezőgazdaságban totális gépesítés, a törpeüzemek felörlődése. Űrtechnika, a hírközlés forradalmasítása. – Új világkép: a Földön kívüli civilizáció lehetőségei, űrutazások. – A tömeges televíziózás a nemzeti–állami gondolkodáskeretek szétmorzsolódásának lehetősége. Az interkontinentális turizmus. Európa és a gazdag államok interkontinentális

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

„ellátása”. Termelésben: automatizált rendszerek. A fogyasztási társadalom. A háztartási technika.

A tudományos–technikai forradalom *társadalmi kihatása*: a tisztviselő-menedzser réteg kiemelkedése, a szolgáltatási ágazatok arányának erősödése. – Egy százesztendő társadalmi osztály, a hagyományos ipari munkásság – mint az első ipari forradalom – termékcsökkenése, felszívódása. Kihatás az európai politikai struktúrákra: a munkásmozgalom osztályalapjainak megingása a következő évtizedben.

A tudományos–technikai forradalom és a *kultúra*: a rádió, tömeges sajtó mellett a TV megjelenése és terjedése. A politikai kultúra változása: a politikai propaganda házhoz jön. A képi, orális ismeretközlés az írásbeliség fölé emelkedik. – A futószalag-kultúra, a nagy fogyasztó-társadalmak (az Egyesült Államok, Franciaország, Németország, Anglia) előnye. Amerikanizálódás: angol nyelv, angol táncok, divatzenekarok. – A rock and roll mint életfilozófia: lázadás a polgári társadalom viselkedési-szokásrendi kötöttségei ellen. Elvis Presley. A Beatlek. A diáktüntések, mint generációs jelenségek és a régi eszmények elleni lázadás mutatói.

Államszervezet: a jóléti állam. Gazdasági fellendülés, a szocialista munkásmozgalom hagyományainak beépülése az államszervezetbe. „Kapitalizmus” helyett „piacgazdaság”: a szociálliberális elvek érvényesülése a nyugat-európai (és részben amerikai) államszervezetben. A politikai baloldal fellendülése: szociáldemokrata pártok a kormányzatban, kommunista pártok feltámadása (eurokommunizmus, ellentétek a szovjet típusú kommunizmussal). A hidegháborúban felemelkedett katonai–technokrata rétegek uralmának belpolitikai konszolidációja: a konszolidált politika mögött a fegyverkezési verseny az ő érdekeiket szolgálja mindkét oldalon.

Az utolsó európai diktatúrák (portugál, spanyol, görög) bukása.

Az európai államilag szervezett gazdasági integráció követi a magánszféra integratív példáját. Közös Piac, EFTA. A politikai integráció egyelőre elmarad.

Technikai optimizmus, laicizálódás, a vallásosság visszavonulása. A katolikus egyház reformterve: a pápai reform (XIII. János, VI. Pál).

Berendezkedés a „két világrendszer” stratégiára: A Szovjetunió katonai és űrkutatási presztízsének növekedése. Az atom, a rakétarendszerek, távolsági bombázás: a kölcsönös veszélyeztetettség belátása. Kompromisszum keresés, az együttélés kereteinek kialakítása: forró drót, részleges atomcsendegyezmény, a diplomáciai apparátusok állandó érintkezése. Az érdekszféra-ideológiák – tudomásul vétele. (Szovjet katonai és gazdasági jelenlét a szovjet rendszer bevezetésével, az amerikai, illetve nyugat-európai a piacgazdasággal jár együtt.) A folyamat csúcsa: Helsink, 1975. A határok sérthetlensége és az emberi jogok kötelező betartása. A szovjet zónában a politikai bebörtönzések, világnézeti üldözés (egyház) megszüntetése. (Érvényesülése a szovjet zóna országaiban csak részleges. Lengyelország, Magyarország a „mintaországok”.)

A szocialista országok: A proletárdiktatúra elveinek részleges feladása: kommunista pártok helyett munkás-, illetve szocialista pártok. Proletárdiktatúra helyett szovjet típusú szatellit-szocializmus. Különbségek a proletárdiktatúra leépítésében. Változások az

erőszakszervezetben, párt és állam viszonyában és a gazdaságban. Gazdasági reformok: Lengyelország, Magyarország, egy ideig (1968-ig) Csehszlovákia, Románia, NDK, Bulgária a régi elvek mellett. Jugoszlávia külön utakon (korlátozott piacgazdaság, proletárdiktatúra egypártrendszer.) – A nemzetállami együttműködés optimizmusa: KGST. Gazdasági együttműködés terve anélkül, hogy a szovjet típusú nemzetállam bármilyen jogosítványáról lemondana. A szovjet internacionalizmus az együttműködésben. A világpiacból továbbra is kiszakadva. A tudományos–technikai forradalom lassú behatolása. A „szocialista” autókultúra, gépesítés. Belenyugvás: „gyengébb minőség, de van”. Általános életszínvonaljavulás: a könnyűipar, az élelmiszertermelés, a kereskedelem, a „szocialista gazdaság” előtérben. – Moszkva tolerálja a „szocializmus” megvalósításában a nemzeti utak különbözőségét. Az államnemzeti nacionalizmusok feléledése. A nemzeti kisebbségek kiszolgáltatva az „államnemzet”-nek.

A harmadik világ: A volt gyarmati területek emelkedési modellje: a civilizátor gyarmatosító mellett helyi gazdasági és politikai tisztviselő réteg, majd saját gazdasági elit, burzsoázia kialakulása. – A területek a gyarmatosítás segítségével belépnek a világpiacba. – A megerősödő helyi vezető réteg már képes a termelési-politikai adminisztráció vitelére, az államterület sajátos érdekeinek képviselésére. – Ezután politikai függetlenségi harc antiimperialista jelszavakkal. Emancipálódás polgári úton (a neokolonializmus), a fejlett országoktól csak gazdasági függésben a nyugati és a helyi intézmények megőrzésével, vagy felszabadító harcokkal (általában a Szovjetunió katonai támogatásával és a szovjet rendszer politikai intézményeinek átvételével.) A „nem kapitalista út”. Az európaiak által kiszabott államterületek igazítása a „helyi igények”-hez. – Ingotag politikai rendszerek, puccsokkal, a helyi katonatiszti réteg nagy szerepe a modern fegyverek segítségével.

A „harmadik világ”-ból „fejlődő országok”. A politikai gazdasági status quo veszélyeztetése: a világ államai nagy száma idetartozik, túlnépesedés, önellátásra képtelenség.

A távol-keleti háború: Vietnam, Kambodzsa.

Afrikai átalakulások, az arab világ konfliktusai.

Európán kívüli kultúrák szokásrendjének beemelése az európai értékrendbe.

6. A szocializmus „magyar útja”, 1962–1989 (Kitekintés)

A politikai inga: 1962–1974, 1974–1985, 1985–1989. A proletárdiktatúra rendszerének felszámolása és reformálhatósága körüli harc a szocialista táboron belül. Kádár János: nem moszkovita; hazai szocialista, kommunista mozgalmi hagyományok. A moszkoviták börtönéből szovjet fegyveres segítséggel az ország élére. Tehertétele: quisling vagy az idegen hatalom idején a nemzeti önállóság intézményeinek működtetője? A proletárdiktatúra intézményeinek felszámolása: a munkásmozgalom szocialista hagyományainak vegyítése a szovjet intézményekkel.

Mozgástér és konfrontáció: A nemzetközi enyhülés és a magyar belpolitikai reformlehetőségek. A magyar politika hagyománya: külpolitikailag együttműködni a nagyhatalommal, cserébe belpolitikai önállóság.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

Konfliktus vállalása a szovjet vezetéssel csak belpolitikai kérdések miatt. – Magyarország a szocialista országok között. A nemzetközi status quo tudomásulvétele, a szovjet típusú internacionalizmus elfogadása, érzéketlenség a térségben nemzet–állami szétválasztás, a kisebbségi kérdés iránt.

A proletárdiktatúra fokozatos felszámolásának kezdete. A párt és az állam szétválasztása. Az erőszakszervezetek hatalmának visszaszorítása. A párt vezető szerepe és a szövetségi politika. (A párttagság nem feltétel állami pozíciók betöltésénél.) Minden lényeges kérdésben mégis a pártközpont dönt. A politikai foglyok szabadon bocsátása, politikai perek megszüntetése. – Politikai cenzúra intézménye és az engedélyeztetés megtartása. A szólásszabadság. Az állam(párt) koordináló szerepének fenntartása a korszak egészén. Az egyház üldözésének felengedése (1963–1975). A magyar pártvezetés és a Vatikán jó viszonya.

Párt és állami szervek viszonya a helyi viszonyoktól függ. A pártközpont egyes időszakokban a reform előrehajtója. A pártbürokrácia visszahúzó ereje. A korszak végére a párt és állami funkciók közötti különbség felszámolása, a pragmatisták előtérbe kerülése.

Gazdaságpolitikában a „gazdasági reform. Megőrizni a szociális biztonságot (teljes foglalkoztatottság, egészségügyi gondozás, biztosítás, GYES) és közben piacmechanizmusok kiépítésének kísérlete az állami szektorban. Iparpolitikában lassú szerkezetváltás, a könnyűipar, majd a vegyipar fejlesztése; a nehézipar és a nagyipari preferencia feladása késik, a technológiai színvonal nem tart lépést a világszínvonalal. Belső üzemszervezési reformok (először szovjet módszerek – brigádverseny, majd gazdasági érdekelttség, a korszak végére a második gazdaság engedélyezése az iparban.) A teljes foglalkoztatottság „szent tehén”. Korszzerűtlen ágazati gazdálkodás. – Mezőgazdaságban „reform felülről”: tsz-esítés erőszakkal, de nagy költségvetési támogatással, relatív modernizáció. A magyar mezőgazdaság húzóágazat. A tsz és a háztáji. Rés a kommunista munkaszervezeti elveken, de elutasítása a kapitalista „bevallott jövedelem” rendszerének.

Életszínvonal-javító intézkedések: A „gulyás-szocializmus”. Lakásprogram, az állami elosztás monopóliumának feladása. De a korszak végéig nincs lakáspiac. A „Trabant-program”. A hétvégiház-program. A háztartáskultúra relatív modernizálása. Olcsó építési kölcsön: a magyar történelem legnagyobb arányú magánház-építkezése. A külföldi utazások könnyítése, de a politikai ellenőrzés lehetőségének fenntartása.

A rendszer gazdasági válsága 1975 után. Az energiaválság, a rubelpiac fokozatos összeomlása után a kölcsönök politikája. A munkaerő és a termelvények „szovjet szinten”, az igények szintje nyugat-európai. Az életszínvonal megtorpanása, a szociális kedvezmények megtartásához külföldi kölcsönök. A szovjet piac összeomlása, a KGST működésképtelensége. A „szocialista piacgazdaság” kísérlete és kudarca. A „szocialista tulajdon – állami tulajdon” elvének fenntartása. Kezdődnek az áremelések.

A politikai reform lassulása. A párt vezető szerepének igénye a felső vezetésben 1989-ig, helyi szinten az 1970-es években feloldódott. A több párt helyett kísérlet a Népfront feltámasztására, a szakszervezetek látszólagos erősítésére. A kádári hatalmi koalíció és felbomlása: dogmatikusok, reformkommunisták (vö. az 1956-nál írottakkal), reformszocialisták. A pragmatista fiatal nemzedék a háttérben. A politikai ellenzék szórt

megmozdulásai (ünnepek, szamizdat). A kádári vezetés szellemi előregedése, Gorbacsov politikai nyitását nehezen értik. A nyitás 1989-ben: MSZMP által javasolt ellenzéki kerekasztal, a többpártrendszerre ösztönzés, az átmenet fóruma. A kormány elszakadás a párttól: Nagy Imre temetése az állam és társadalmi szervezetekkel, ellenzékkel együtt; vízierőmű-leállítás. A reformkommunisták és a pragmatisták vezető szerepben. A pragmatisták térnyerése. A német menekültek átengedése, egyházellenőrzés és cenzúra felszámolása, új alkotmányosság alapjainak lerakása. Új államforma: népköztársaság helyett köztársaság, október 23-a, a forradalom évfordulója az új államforma bejelentésének napja. A kormány feladata: az ország békés átvezetése a többpártrendszeres demokráciába, a szovjet zónából kiválás és az európai kultúrába való visszatérés lehetőségét keresni és kihasználni. Kormány és ellenzék új típusú viszonya. 1990. évi választások, az új, parlamenti pártok, kormánykoalíció és ellenzék. Kormányalakítás.

7. Globális kihívások, a hatalmi rendszerek összeomlása, 1975–1990 (Kitekintés)

A tudományos–technikai forradalom kiterjedése a fegyverkezésben: a *chip*, a mikroelektronika, a távirányítású fegyverek és az új termelési rendszerek eszköze. A „vaskorszak”, „atom-kor”, „chip-korszak”. Az emberi érintkezés eszközeinek kibővülése, az írásgondolkodás változása (computer technika). – Technikai optimizmus – kultúrpeszimizmus: a globális problémák előtérbe nyomulása. Áttekinthetetlen fegyverrendszerek, környezetpusztítás, energiaválság. A jelenlégi állami-politikai rendszerek hiányosságai az új problémák kezelésében. Az állami–területi igazgatási egységek az új termelésszervezeti technikák ellentétei: regionalizmus a gazdaságban, az állampolgári tudat lazulása, egyén és közösség közötti egyéb viszonyok keresése. A globális társadalmi problémák ismertté válása: szegénység, éhezés a „fejlődő” országokban.

Japán és a távol-keleti kiskultúrák emelkedése: A mikroelektronika, az automatizált termelés és a távol-keleti évezredes szokáskultúra „találkozása”: egyén alárendelése a kis- és nagyközösségnek, távol az európai individualizmustól. Olcsó és fegyelmetlen munkaerő. Az európai, amerikai technológiák és kutatások eltanulása, meghaladása. Gyors termékváltás. Az autó, a mikroelektronika-ipar a húzóágazat.

Gazdasági válság: energiaválság, olajválság. Az olajfegyver.

A Szovjetunió és a szocialista országok: a dollár- és rubelszármolás találkozása az olajpiacon: a dollár győzelme. A „szocialista országok” eladósodásának kezdete: életszínvonal-politikát tartani az alacsonyabb termelési érték ellenére. Az informatikai forradalomból kimaradnak: embargók, eszközök a „kommunizmus ellen”.

A Szovjetunió reformképtelensége. A Brezsnyev-doktrína. Állandó konfliktusok az érdekszférán belül: Afganisztán, Lengyelország. A rakétapolitika, átmeneti szovjet fölény. A politika megmerevedése: NDK, Csehszlovákia, Bulgária; a diktatórikus módszerek felelevenedése: Románia. Magyarország a „vidám barakk a lágerben”, a Kádár-politika utolsó tartalékai. – A KGST életképtelensége, az életképtelen elzárkózás. A munkaerő-színvonal relatív süllyedése, a termelésirányítás régi politikai módszereinek válsága, a „szocialista” munkaerőképzés csődje. Kísérlet a rendszer alapjainak megtartásával a reformra: reformkommunisták. Gorbacsov peresztrojkája, glasznosztj. Kísérlet a világszisztemek kompatibilissé alakítására a gazdaság területén. – A zóna-politika feladása,

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

a láncreakció megindul. A Szovjetunió összeomlása. Mérleg a Szovjetunió történelméről: példátlanul gyors fellendülés a fegyverkezésben, űrtechnikában, nehéziparban. Mérleges az államterületen élő népek életfeltételeiről: a nyugati és északi fejlettebb vidékek lassulása, a keleti elmaradott területek felzárkózása az infrastrukturális alapellátottságban. Az egyoldalú államközpontúság csődjé. Az összeomlás: váratlan.

A volt szocialista országok: az elszabaduló nacionalizmusok. 1920–1947. évi területigazgatási elvek bukása. (Az 1920. évi területigazgatási elvek csődjé a volt Török Birodalom területén, a Közel-Keleten.) A piaccgazdaságra való áttérés nehézségei: az államon belüli termelés szerkezet; a munkaerő képzettségének korszerűtlensége; a kisállamiság intézményei, perspektívátlanosság.

ABSTRACT

References from the recent past of our history teaching III.

Pál Engel – Ferenc Szakály – Domokos Kosáry – Ferenc Glatz

Guideline for teaching Hungarian and universal history, part 2

The National History Teachers Conferences, organized in Békásmegyer between 1988 and 1992 marked a change of system for our history teaching. The main organizer and leader was Ferenc Glatz, then director of the Institute of History. The four authors of the present document - Pál Engel, Ferenc Szakály, Domokos Kosáry and Ferenc Glatz - made a commitment in 1989 to put together a review of European and Hungarian history, and include all of the subject matter that would be desirable for a Hungarian citizen with a secondary school education to know. From this endeavor was born the Hungarians in Europe series of books. In 1992, the four authors - acting on their earlier commitment - produced an outline, a teaching aid in which those concepts, facts and basic connections were condensed into a single notebook that teachers could use as a "Guideline" in the course of teaching and that could be effectively used for students taking school-leaving and university admissions exams in history. Among the participants at the 5th National History Teachers Conference, in 1992, many presented their comments with regard to the material, and the authors took those into consideration when writing the revision, although they did not make substantial changes to the original text. We present this revised text, published in 1993, to our fellow teachers again, as a great deal of time has passed and printed copies are hard to come by, even though it can be extremely useful and instructive today, too. In this issue, we publish the curriculum recommendations of Ferenc Glatz from 1867, which seemed unusual even at the time of their publication.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából IV.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 2.

JEGYZETEK

- ¹ ENGEL Pál (1990): *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*; SZAKÁLY Ferenc (1990): *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*; KOSÁRY Domokos (1990): *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Első kiadás: Háttér Kiadó, Budapest. A negyedik kötet nem készült el.
- ² *Vezérfonal a magyar és egyetemes történelem oktatásához*. Kézirat gyanánt az V. Országos Történelemtanári Konferencia résztvevői számára. Szerk. GLATZ Ferenc igazgató. MTA Történettudományi Intézet, Békásmegyer, 1992.
- ³ *Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához*. História könyvtár: Előadások a történettudomány műhelyeiből 1. Szerk. GLATZ Ferenc. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest – Békásmegyer, 1993.